

Uzor kao odgajatelj: Primjer na Plutarhovim Usporednim životopisima

Tunjić, Matea

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:881917>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-01**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA FILOZOFIJU
SMJER NASTAVNIČKI
Ak. god. 2022./2023.

Matea Tunjić

**UZOR KAO ODGAJATELJ: PRIMJER NA PLUTARHOVIM
*USPOREDNIM ŽIVOTOPISIMA***

Diplomski rad

Mentor: izv. prof. dr. sc. Ivana Zagorac

Zagreb, rujan 2023.

Sadržaj

Uvod.....	1
1. Uzor i odgajatelj.....	3
1.1. <i>Uzor kao odgajatelj ili odgajatelj kao uzor</i>	5
2. Zašto su čovjeku potrebni uzori?	8
3. Čovjek u antici	10
3.1. Odgoj antičkog čovjeka.....	12
4. Plutarh: pisac i uzor	15
4.1. <i>O Usporednim životopisima</i>	19
5. Uzori: primjeri iz <i>Usporednih životopisa</i>	21
5.1. Reformatori društva: Solon i Publikola.....	22
5.1.1. Mudrac Solon.....	22
5.1.3. Publije Valerije: <i>Prijatelj naroda</i>	26
5.2. Vojskovođe: Temistoklo i Kamilo	29
5.2.1. Temistoklo: „nešto veliko“	29
5.2.2. Kamilo: uvijek diktator, nikad konzul	32
5.3. Uz vrlinu do vrha: Aristid i Marko Porcije Katon Stariji.....	34
5.3.1. Aristid: siromašni pravednik.....	34
5.3.2. Katon: poljoprivrenik i konzul.....	36
5.4. Uzori u anegdotama	40
5.5. Sjene antičkog društva: <i>Žene kao uzori u Usporednim životopisima</i>	42
6. Plutarhov idealni čovjek: sinteza primjera.....	45
7. Plutarhovi primjeri kao uzori danas	48
Zaključak.....	50
Popis literature	52

Uzor kao odgajatelj: Primjer na Plutarhovim *Usporednim životopisima*

Sažetak

Čovjekov je razvoj cjeloživotni proces koji se u njegovu slučaju odvija kroz odgoj. On, da bi postao čovjekom u punom smislu te riječi mora prije svega, uz pomoć drugih ljudi, odgajatelja i okoline, steći mehanizme s pomoću kojih će, kad pređe u sferu (samo)odgoja, pronaći svoje sebstvo. Premda se ti mehanizmi najčešće usvajaju od roditelja i učitelja, čovjek je, posebno u suvremenom svijetu, izložen brojnim implicitnim odgajateljima koji posredno utječu na njegov razvoj. Njih on ne mora nužno osobno poznavati da bi oni svojim ponašanjem i načinom življenja utjecali na formiranje njegove ličnosti. Takvi se odgajatelji, skupa s primarnima, jednim imenom nazivaju uzorima na koje se čovjek ugleda, od kojih uči i poput kojih u određenoj fazi svog života želi biti. Cilj je ovog rada istražiti kakvi bi uzori bili dobri za čovjekov odgoj, oslanjajući se na sliku antičkog društva čija je filozofija utemeljena u čovjekovoj neprekidnoj potrazi za samim sobom i koje je u središte čovjekova odgoja i obrazovanja postavila njegovu ćud.

Ključne riječi: uzor, odgajatelj, vrlina, odgoj, filozofija odgoja, Plutarh, Usporedni životopisi, antika

Role model as an educator: exemplar on the Plutarch's *Parallel Lives*

Abstract

Human development is a lifelong process, which in this case takes place through education. In order to become human being in the full sense of the word, he must, at first with the help of other people, his educators and the social environment, discover mechanisms which will later give him possibilities to find his true inner self. Although these mechanisms are most often adopted by parents and teachers, human being, especially in the modern world, is exposed to numerous implicit educators that indirectly influence his development. Human does not need to know them personally in order for them to influence the formation of his personality. Such educators, just as the primary ones, are called the role models. From them human being can learn and at the certain stage of his life he wants to be like them. The aim of this paper is to explore which models would be good for human's education, relying on the ancient society whose philosophy is based on man's continuous search for his inner self and which placed human's nature in the center of his education.

Key words: Role model, educator, virtue, education, philosophy of education, Plutarch, Parallel Lives, antiquity

Uvod

“Čovjek je jedino biće koje se mora odgajati.”¹ Te su glasovite riječi Immanuela Kanta polazište svakog promišljanja o odgoju zajedno s činjenicom da je odgoj čovjekov cjeloživotni proces kojim on nastoji doseći autonomnost i svijest o vlastitom biću. Cilj svakog odgoja, bilo da se radi o stvaranju dobrog, slobodnog ili nekog drugog čovjeka, zahtijeva promicanje određenih moralnih vrijednosti. S ciljevima se, u većoj ili manjoj mjeri, ljudi međusobno slažu, ali kad se postave pitanja kakav bi to dobar, slobodan ili uopće čovjek trebao biti, kojim se moralnim vrijednostima odgojni cilj postiže, što je uopće autonomija, dolazi do mnoštva rasprava i nesuglasja koje su u povijesti rezultirale brojnim različitim odgojnim metodama. No, kao da se pritom zaboravlja da su oni koji odgojne metode primjenjuju zapravo ljudi te da su i sami bili odgojeni pa i to da se odgajajući drugog pojedinca i dalje (samo)odgajaju.

Na tu je činjenicu nakratko upozorio Kant govoreći da čovjek odgaja čovjeka², a kritička je pedagogija naglasak s metoda prebacila na učitelje, smatrajući ih važnim čimbenicima odgoja jer upravo oni primjenjuju odabrane odgojne metode, ali i svojim ponašanjem i djelovanjem utječu na razvoj i odluke pojedinaca.³ To dokazuje i neposredno iskustvo u kojemu se, ako se bolje razmisli, očituje zašto je čovjek više ili manje volio neki predmet i zbog kakvih osobna, dobrih ili loših, nekog učitelja pamti dulje. Isto tako, može se uočiti da dijete od roditelja poprimi određene obrasce ponašanja koje potom primjenjuje u vlastitom životu. A uz sve to, kad bi ga pitali što želi postati kad naraste, njegov bi se odgovor sigurno temeljio na načinu života osobe poput koje želi biti, bilo da je riječ o nekome bliskom ili nekome koga čovjek osobno ne poznaje. Iz toga se može reći da su pojedinca, neposredno ili posredno, odgajali svi ljudi kojima je bio okružen i da se on, usvajajući određene obrasce ponašanja, ugledao na njih. Ti se ljudi jednim imenom nazivaju uzorima.

Stoga će ovaj rad odgojne metode ostaviti po strani i nastojati prikazati kakvi bi čovjekovi uzori trebali biti da bi se postigao odgojni cilj. Naime, u skladu s odgojnim ciljevima stvaraju se i uzori koji mogu biti dobri ili loši. To implicira da se i odgojni ciljevi međusobno mogu razlikovati. Tako nekim odgajateljima može biti u cilju stvoriti samostalne, nezavisne i čovječne mlade ljude, drugima je važno da ih nauče izboriti se za svoje želje bez obzira na to što bi možda nanosili štetu i povrijedili ljude oko sebe, trećima pak da mladima prenesu

¹ Immanuel Kant, *Vaspitanje dece*, Bata, Beograd, 1991., str. 8.

² Usp. *ibid.*, str 11.

³ Usp. Henry Giroux, *Teachers as a transformitory intellectuals* u *Symposium on Uderstanding Quality Education*

ideološke stavove koji bi, umjesto filantropije, u svijetu i dalje širili stavove mržnje prema drugom i drugačijem. Imajući to na umu, kao odgojni cilj ovaj rad promiče kantovsko stvaranje čovjeka Čovjekom, nesavršenim, ali dobrim, slobodnim, autonomnim, kreposnim bićem, koje u svijetu oko sebe nastoji promicati humane vrijednosti smatrajući svakog čovjeka jednakom sebi i svrhom za sebe. Također, rad ne isključuje ulogu metoda u čovjekovu odgoju, nego više pristaje uz Nietzscheove riječi da

“...naravski, ima i drugih sredstava za naći sebe, za doći do sebe iz omame u kojoj obično lebdimo kao u kakvu tmurnom oblaku, no ne znam boljeg sredstva negoli spomenuti se svojih odgajatelja i učitelja.”⁴

U nastojanju spajanja uzora kao ključnih osoba za čovjekov razvoj i odgojnog cilja koji nastoji promicati čovječnost i moralne vrijednosti, istražiti će se odabrani primjeri ličnosti iz Plutarhovich *Usporednih životopisa*. Tim će se pokušati pokazati kako nečiji život i postupci mogu poslužiti kao dobri ili manje dobri primjeri iz kojih se može mnogo toga naučiti i primijeniti na vlastiti razvoj. Stoga će rad prije svega pokušati definirati pojmove *uzora* i *odgajatelja*, a potom na Plutarhovim ličnostima, Temistoklu, Aristidu, Katonu, Solonu, Publikoli i drugima, prikazati kakav bi to dobar uzor kao odgajatelj trebao biti, koje bi vrline trebao imati i kako se ponašati. Usto, znajući da se radi o velikim društvenim razlikama između antičkog i suvremenog doba, ukratko će se objasniti kontekst u kojemu su autor *Usporednih životopisa* i njegove ličnosti živjeli te će se na osnovu toga pokušati dati odgovor na pitanje zašto bi o njima trebao promišljati suvremeni čovjek.

⁴ Friedrich Nietzsche, *Schopenhauer kao odgajatelj*, Matica hrvatska, Zagreb, 2003., str. 9.

1. Uzor i odgajatelj

Svakodnevna uporaba pojmova *uzor* i *odgajatelj* čini ih naočigled jasnima i samorazumljivima. Počevši od etimologije pojmova vrlo se brzo može doći do uvriježenog shvaćanja i uporabe. Tako se pojam *odgajatelj*, odnosno cijeli proces odgoja povezuje s rastom, razvitkom, hranidbom, brigom o onomu koga se odgaja.⁵ Njega se dakle shvaća kao osobu koja vodi brigu o rastu i razvitku svog odgajanika pružajući mu ispravan odgoj jer se

“...istinski čovjekov razvitak i samorazvitak, a to znači i istinsko bivanje čovjekom, zbiva upravo kao odgoj ili samoodgoj, to je čovjek, sve dok živi na bitno ljudski način, odgajnik koji treba svoje odgajatelje, ili bar odgajatelja (pa makar to bio i on sam).”⁶

Odgajatelj je dakle osoba odgovorna za ponašanje svojih odgajanika, on ima zadaću “da se čovjeka odgoji za to da bude čovjekom”⁷, a ako se promatra općenito, ta se zadaća proteže na odgovornost za stvaranje društva kako navodi Plutarh u životopisu Marka Procija Katona Starijeg citirajući riječi koje je rimski moralist uputio Rimljanima usporedivši odgajatelje s bojadisarima koji “...najviše boje onom bojom za koju vide da joj se najvećma”⁸ raduju. Na isti način “...mladi ljudi uče i nastoje nasljedovati ono ponašanje koje”⁹ odgajatelji pohvaljuju. A o tom odgajateljskom utjecaju na društvo raspravlja i kritička pedagogija.¹⁰

Sličnosti se uočavaju i s drugim pojmom. *Uzorom* se uvijek smatra osoba poput koje netko želi biti, odnosno na koju se netko ugleda. I zaista, etimološki *uzor* unutar sebe ima sebe ima riječ *zor*, koja hrvatskom jeziku ne znači ništa drugo doli pogled, povezan s glagolima vidjeti i znati,¹¹ čime se onda lakše objašnjava i sama definicija da je *uzor* primjer

⁵ Riječ odgoj dolazi od: “od- (ot-)” i “*prasl.* *gojъ (*rus.* goj: zdravo, *češ.* hoj: mnoštvo, obilje), *lit.* gajus: zdrav ← *ie.* *g^{wh}oyHu- (*skr.* gayas: kuća, dom)”. Ovdje se čak ova imenica dovodi u vezu s imenicom *živ*, gdje se navodi sličan indoeuropski korijen *prasl.* i *stsl.* živъ (*rus.* živój, *polj.* żywy), *lit.* gyvas ← *ie.* *g^{wi}h^{wos} (*lat.* vivus, *grč.* bios: život). A ovo samo svjedoči o tome kako je odgoj nužan za ljudski život. “Odgoj”, “gojiti” u *Hrvatski jezični portal*, dostupno na: https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=fZIWRI%3D, pristup 19. 6. 2023.

⁶ Milan Polić, *Čovjek, odgoj, svijest*, Kruzak, Zagreb, 1997., str. 125.

⁷ F. Nietzsche, *Schopenhauer kao odgajatelj*, str. 12

⁸ Plutarh, *Usporedni životopisi I*, August Cesarec Zagreb, Zagreb, 1988., str. 492.

⁹ Ibid.

¹⁰ Cijela ideja kritičke pedagogije je da se represije u društvu mogu nadvladati obrazovanjem, odnosno osvještavanjem pojedinaca o društvu i stvarnosti u kojoj živi kako bi ih onda postupno mogao mijenjati. Više o tome pišu Henry Giroux u *Teachers as a transformatory intellectuals* i Paulo Freire u svojoj *Pedagogiji obespravljenih*.

¹¹ *ie.* *weyd-: vidjeti, znati (*lat.* vidēre, *grč.* eîdon: vidjeh). “uzor” u *Hrvatski jezični portal*, dostupno na: https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=f19uXxF%2B, pristup 19. 5. 2023.

dobrih osobina i ispravnih postupaka.¹² Pored toga, Polić ga smatra nužnim u djetetovoj osnovnoj potrebi - utvrđivanju vlastitog identiteta.¹³ Dakle, ne čudi zašto je uvriježeno govoriti da se prije svega djeca, a zatim i odrasli ljudi, ugledaju na uzore odnosno da od njih, preko primjera, prihvaćaju i uče različite obrasce ponašanja. Vidjevši ponašanje drugih djeca usvajaju, uče i počinju se ponašati slično, pronalazeći svoje *ja*. Polićevim riječima, ona tako pokušavaju odgovoriti na vječno egzistencijalno pitanje “Tko sam ja?” Da bi postigla taj ključni pronalazak nužno je da “...osobna identifikacija, kojom dijete utvrđuje vlastiti identitet”¹⁴ bude “...praćena identifikacijom tj. poistovjećivanjem s uzorima u oponašanju.”¹⁵ Međutim, neposredno iskustvo pokazat će i to da se ljudi mogu ugledati na uzore koji se ne smatraju primjerima dobrih osobina i ispravnih postupaka. Tako nekome uzori mogu biti ubojice, kradljivci i lažljivci i jednako kroz identifikaciju utjecati na razvoj pojedinca kao i oni dobri. Stoga je važno stalno promišljati o uzorima i njihovim postupcima i znati zašto uz jedne treba pristajati, a uz druge ne. Ipak, bilo bi besmisleno u potpunosti isključiti i loše primjere iz života mladog čovjeka jer bi to išlo u prilog stvaranju iskrivljene slike svijeta, nego, kako Zdeslav Dukat navodi na samom početku izdanja Plutarhových životopisa, “...mlad čovjek treba da oblikuje svoj značaj uspoređujući sebe i s obrascima vrline i s obrascima opačine”¹⁶ kako bi kroz dobre i loše primjere došao do samospoznaje vlastitog bića.

Pored toga, kad se promišlja o uzorima, važno je napraviti distinkciju između pojmova *uzor*, *ideal* i *idol*. Riječ *idol* (grč. εἶδωλον) označava sliku, sjenu, lik, privid i shvaća se kao predmet slijepog obožavanja, nekritičko prihvaćanje nekog predmeta, osobe ili pojave.¹⁷ Idolima se, dakle, pojedinci pokoravaju bez prigovora, nasljeđuju ih bez pitanja je li njihovo nasljedovanje ispravno, dobro, nužno i stvara li od njih Čovjeka¹⁸. Tako uzor bez kritičkog promišljanja vrlo lako postaje idolom, a to zatim dovodi do iskrivljene slike pojedinca i, u najgorem slučaju, sa sobom vuče mnoštvo društvenih problema ako se bez promišljanja slijepo nasljeđuju loši uzori. S druge strane, *ideal* označava zamisao najvećeg savršenstva i služi kao cilj kojega se teži postići.¹⁹ Koliko bi, dakle, s jedne strane trebalo izbjegavati poistovjećivanje uzora s idolom jer bi to značilo gubljenje smislenog čovjekova

¹² Hrvatski jezični portal ovako definira uzor i daje sljedeću etimologiju: “u” i “*prasl.* *zory (rus. vzor: pogled)” “uzor” u Hrvatski jezični portal, dostupno na: <https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search>, pristup 19. 6. 2023.

¹³ M. Polić, *Čovjek, odgoj, svijest*, str. 125.

¹⁴ M. Polić *Čovjek, odgoj, svijest*, str. 125.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Zdeslav Dukat, *Plutarh i njegovi »Usporedni životopisi«* u: Plutarh, *Usporedni životopisi I.*, str. 19.

¹⁷ usp. M. Polić *Čovjek, odgoj, svijest*, str. 32.

¹⁸ Ibid., str. 125.

¹⁹ Ibid., str. 31.

života, toliko bi s druge strane trebalo nastojati da se uzor što više približi idealu čovjeka koji bi bio savršen uzor, svrha i cilj (samo)odgoja pojedinca. No, s obzirom na to da se čovjeka smatra nesavršenim bićem, potpuno dosezanje ideala u stvarnosti biva nemogućim, ali to ne znači da iz tog razloga treba odustati od približavanja idealima što je više moguće. Stoga će i ovaj rad ponuditi primjere određenih uzora približne idealu.

Premda su definicije *odgajatelja* i *uzora* u društvu općeprihvaćene u i veoma jasne, ipak se o njima, kao i o većini očiglednih i naočigled jasnih pojmova, raspravlja od prve pojave odgoja pa sve do danas. Naime, kao i s odgojnim ciljem, lako se složiti s općom definicijom što su odgajatelj i uzor, no problem nastaje kod pokušaja prikaza dobrih i loših odgajatelja i uzora, kod potrage za odgovorima trebaju li svi uzori biti odgajatelji, kakvi se uzori nasljeduju danas, jesu li oni bliže idolima ili idealima, kakvi bi uopće trebali biti i gdje ih može pronaći.

1.1. Uzor kao odgajatelj ili odgajatelj kao uzor

Nakon opće definicije pojmova pokušat će se za početak objasniti njihova poveznica i dati odgovor na pitanje trebaju li svi uzori biti odgajatelji i obrnuto. Naime, na riječ *odgajatelj*, prva su asocijacija primarni odgajatelji - roditelji, zatim uža, šira obitelj i odgojno-obrazovni radnici, ako je riječ o institucionaliziranom odgoju. To je neosporna činjenica koja se, osim u pedagoškim pormišljanjima, potvrđuje u neposrednom iskustvu. Isto se tako neposredno iskustvo i pedagozi slažu da se djeca, a kasnije i odrasli ljudi, najlakše odgajaju učenjem po primjeru. To navodi i Immanuel Kant kad kaže da "...roditelji prvo daju primjer svojoj djecu; djeca ga slijede i na taj se način razvijaju neke prirodne dispozicije"²⁰ kao i Nietzsche kad kaže da se primjer "...mora dati očitim životom, a ne samo knjigama."²¹ Plutarh u Periklovu životopisu čak daje i objašnjenje zašto su primjeri u odgoju izuzetno važni navodeći da

"...budući da je našoj duši prirodna također želja za učenjem i sklonost promatranju, nije li pravo da budu prekoravani oni koji tu sklonost zloupotrebljavaju za slušanje i gledanje stvari koje nisu vrijedne nikakva truda, a zanemaruju sve što je lijepo i korisno?"²²

A da bi ljudi svoju dušu usmjerili na nešto takvo, onda sam primjer mora biti lijep i koristan. Jer kod promatranja umjetničkih ili teorijskih djela

²⁰ I. Kant, *Vaspitanje dece*, str 13.

²¹ F. Nietzsche, *Schopenhauer kao odgajatelj*, str 19.

²² Plutarh, *Usporedni životopisi I.*, str 232.

“...ne slijedi nužno da poštovanje zaslužuje onaj koji ga je načinio. (...) Ali zato nas vrлина samim svojim djelima neposredno dira tako da se, diveći im se, ujedno natječemo s onima koji su ih napravili. (...) Jer ne oblikuje se samo značaj motriočev oponašanjem, već mu proučavanje djela ucjepljuje odlučnu namjeru da ga izvrši.”²³

U neposrednom se iskustvu učenje po primjerima najbolje primijeti kod djece koja, još uvijek radoznala, pitaju roditelje kako to da oni njima ništa ne smiju skrivati, dok istovremeno primjećuju da njihovi roditelji skrivaju nešto od vlastitih ili zašto je psovanje djeci izričito zabranjeno, dok istovremeno uoče kako roditelji psuju. Dakle, djeca se skoro uvijek, a katkad i odrasli, oslanjaju na primjere u ponašanju, na djela, i po uzoru na njih oblikuju svoje djelovanje, dok im riječi služe više kao popratna informacija ponašanja, što od Rimljana potvrđuje i poslovice: “Res non verba.”²⁴ Ljudi, kako prikazuje neposredno iskustvo, gotovo uvijek više vjeruju osobi *od djela*, nego *od riječi*, a najviše je cijene onda kad ponašanjem i djelovanjem odražava ono što govori, ispunjava svoja obećanja, odnosno kad je dosljedna. Drugim riječima, onaj istinskiji dio ljudskog karaktera odaju djela, jer kao što neverbalna komunikacija, premda suptilnija, više od verbalne otkriva čovjekove iskrenije osjećaje i misli, tako čovjekovo ponašanje i djela više otkrivaju njegov karakter i ulijevaju veće povjerenje od pukog govora. Zbog toga će i učitelj koji je odgovoran svoje učenike prije naučiti odgovornosti, nego onaj koji samo o njoj govori dok, kasneći na sat, zaboravlja donijeti obećane ispravke testova. Ako se takvima promatraju odgajatelji onda nema sumnje da bi svi oni trebali biti uzori svojim odgajanicima, pravi primjeri na koje će se pojedinac ugledati u pronalasku istinskog sebe, premda iskustvo katkad svjedoči drukčije.

Međutim, uzori ne moraju nužno biti samo primarni odgajatelji, bliske osobe, odgojno-obrazovni radnici. Uzori, naime, čovjeku mogu biti mnogo dalji od spomenutih, uobičajenih odgajatelja. Čovjek svoje uzore ne mora čak ni osobno poznavati da bi ih smatrao uzorima. Njih se, pak, nerijetko pronalazi u popularnim pjevačima, glumcima, poznanicima, likovima iz knjiga, posebice ako se radi o biografijama i autobiografijama jer se onda čovjek lakše poistovjeti s njima što dovodi do većeg utjecaja na njegov život. Stoga se, zbog širine pojma, na prvu čini kao da uzori nužno ne moraju biti odgajatelji jer, ako ih se smatra nepoznatim, ne tako bliskim osobama u čovjekovu životu s kojima bi dolazio u svakodnevnu interakciju, njihova primarna funkcija nije odgojna. No, u tom se slučaju zaboravlja zagonetna, implicitna pedagogija koja kod ovih uzora biva jača, a samim time i skrivenija jer ako netko, na primjer,

²³ Ibid., str 232. - 233.

²⁴ Ili “Acta non verba” što u prijevodu znači: “Djela, a ne riječi.”

želi biti glumac, on od omiljenog glumca neće prihvatiti samo glumačke vještine, nego će usvojiti i dio njegova ponašanja van scene. Ako se, dakle, u obzir uzme implicitni odgoj, onda se može reći da bi i uzori u istoj mjeri trebali biti odgajatelji kao što bi i odgajatelji trebali biti uzori jer čovjeka ne odgajaju samo primarni odgajatelji nego okolina, mediji, društvene mreže, umjetnost i drugi implicitni sadržaji u kojima se pronalaze upravo spomenuti uzori. Jedan od modernom čovjeku bliskih primjera za implicitni utjecaj su moderni influenceri koji su preplavili društvene mreže, prostor veoma pogodan za postizanje publike na globalnoj razini, koji dovodi do veće popularnosti, ali i većeg i lakšeg utjecaja na ljude. Zanimljivo je i pomalo ironično da se ljudi katkad čude velikom odgojnom ili nekom drugom influencerskom utjecaju, dok sama riječ *influencer* etimološki ne znači ništa drugo doli *onaj koji utječe, utjecajnik*. Stoga bi svaki uzor, bilo da se radi o influenceru, glumcu, piscu, liku iz knjige ili roditelju, baki, djedu, odgojno-obrazovnom radniku jednako trebao biti odgajatelj ka oi obrnuto. Imajući dakle na umu tu tvrdnju, u ovom se radu na prvo mjesto u naslovu stavlja uzor samo zbog toga što će se on, dajući primjere uzora kao odgajatelja, u potpunosti oslanjati upravo na one uzore koji se ne smatraju uobičajenim, primarnim odgajateljima, premda su to neki od njih u svom životu i bili, nego na sekundarne, koje čovjek pronalazi u vlastitoj okolini, u ovom slučaju konkretno u knjizi, u Plutarhovim *Usporednim životopisima*.

2. Zašto su čovjeku potrebni uzori?

Prije nego se prikaže kakvi bi to dobri uzori i odgajatelji trebali biti važno je pokušati odgovoriti i na pitanje zašto se uopće toliko dugo raspravlja o uzorima. Premda se, u pokušaju definiranja pojmova, već donekle nalazi odgovor na ovo pitanje, važno je još jednom naglasiti važnost uzora u čovjekovu životu i pokazati zašto je i danas aktualno ovo pitanje. Naime, naglašeno je da je čovjekov (samo)razvitak moguć jedino kroz odgoj, a to, uz spomenutog Polića potvrđuje i Immanuel Kant u svom djelu *O pedagogiji* kad kaže da "...čovjek samo odgojem postaje čovjekom,"²⁵ da "...on nije ništa drugo do ono što od njega načini odgoj"²⁶ i da "...treba primijetiti da čovjeka može odgojiti samo čovjek koji je također odgojen."²⁷ Drugim riječima, osobna se identifikacija čovjeka, njegov razvoj, događa u interakciji s drugim čovjekom, koji služi kao primjer onoga kakav on želi i treba biti, a to nije ništa drugo doli *uzor*. Dakle, ako ljudi tek odgojem postaju ljudi, ako pronalaze svoje egzistencijalno *Ja*, koje može biti rousseauovsko nasljedovanje vlastite prirode, kantovsko pronalaženje autonomije, antička samospoznaja ili nešto drugo, identificirajući se s drugim ljudima, bili oni njihovi primarni odgajatelji ili neki ljudi koji posredno utječu na njihove živote, pa čak i ako se nalaze u fazi (samo)odgoja, nemoguće je da izbjegnu uzore. Naime, i u pronalasku vlastite autonomije, slobodnog samoostvarenja bića, prema Immanuelu Kantu čovjek nužno prolazi kroz heteronomiju, primoravanje koje "...vodi njegovoj vlastitoj slobodi da se kultivira kako bi jednom mogao da bude slobodan, to jest, da ne zavisi od brige drugih"²⁸ Dakle, prvobitna heteronomija, zavisnost od drugih i ugledanje na njih stvara temelje za pronalazak vlastite prirode, slobode i onog unutarnjeg sebstva. Pa čak je i Rousseau, poznat po svom vraćanju ljudskoj naravi uveo skrivenog odgajatelja koji će se pobrinuti da njegov mali štićenik pred sobom ima uzor čovjeka koji se odgaja za suosjećanje i na osnovu toga pronađe i nasljeđuje vlastitu narav.²⁹

Osim toga i osim neposrednog iskustva u kojemu se može uočiti da ljudi, učitelji, roditelji, prijatelji, poznanici pa i ljudi koje čovjek jednom susretne u životu utječu na razvoj pojedinca, gledajući povijesni razvoj može se uočiti zavisnost čovjeka o njegovim uzorima, o čemu svjedoče brojni primjeri. Tako su se, povijesno promatrajući neki pojedinci ugledali na svoje prethodnike, vojskovođe na slavne vojskovođe, učitelji na učitelje, pjesnici na pjesnike,

²⁵ I. Kant, *Vaspitanje dece*, str 11.

²⁶ Ibid.

²⁷ Ibid.

²⁸ Ibid., str 21.

²⁹ usp. Jean-Jacques Rousseau, *Emil ili o vaspitanju*, Znanje, Beograd, 1950.

filozofi na filozofe. Pa i Platon je Sokrata smatrao uzorom, Aristotel pak Platona, Fichte je žudio za Kantovom potvrdom njegovih djela, Marko Porcije Katon je uzora imao u Fabiju Maksimu³⁰, a Nietzsche je svom uzoru i odgajatelju posvetio cijelu knjigu.³¹ Važno je imati na umu da ni oni u svemu nisu slijepo nasljedovali vlastite uzore. U nekim su se životnim trenucima i putevima od njih udaljavali da se činilo kao da su katkad išli na suprotnu stranu. Ali to ne govori ništa drugo doli da su ih uvijek kritički promatrajući držali uzorima, a ne idolima, i istovremeno pronalazili vlastiti put. Iz ovoga se dakle zaključuje da čovjek pred sobom u odlučujućim životnim trenucima ima uzor i da je on važna karika u njegovu samoostvarenju. Stoga je, važno već od samog početka čovjekova života brinuti se o izboru njegovih uzora tako da bi ih pojedinac u nekom trenutku samorazvoja bio kadar i sam dobro odabrati, ali i naučiti na osnovu tog odabira kako jednog dana biti nekome dobar uzor.

Ta je briga izražavana stoljećima, a kao da danas, ako se bolje promotri svijet u kojemu ljudi žive treba biti posebno naglašena. Naime, čini se da u vremenu kad se znanje sve više kvantificira, postaje sirovinom za tržište rada,³² kad obrazovanje pati od standardiziranih testova, a svijet biva pogođen virusima, inflacijskim krizama, globalnim zatopljenjem, borbama za osnovna ljudska prava, i dalje vrijede one Nietzscheove riječi: “Nikada ćudoredni odgajatelji nisu bili potrebniji i nikada nije bilo manje vjerojatno da će se naći”³³ Ipak, ako je teško u suvremenom svijetu pronaći dobre, ćudoredne uzore, onda potragu za njima valja proširiti na višestoljetnu ostavštinu ljudskog postojanja. Upravo je to jedan od razloga zašto se u ovom radu primjeri uzora kao odgajatelja traže u Plutarhovim *Životopisima* i njegovoj slici antičkog čovjeka.

³⁰ “Od starijih građana pristade uz Fabija Maksima koji je bio izvanredno slavan i imao najveći utjecaj; ali Katon je to učinio više zato što je sebi kao najljepši uzor postavio njegov značaj i život.” Plutarh, *Usporedni životopisi I.*, str 489.

³¹ F. Nietzsche, *Schopenhauer kao odgajatelj*

³² Usp. Konrad Paul Liessman, *Teorija neobrazovanosti*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2008., str. 25.

³³ F. Nietzsche, *Schopenhauer kao odgajatelj*, str 13.

3. Čovjek u Antici

Budući da se u ovom radu iznose primjeri ćudorednih uzora, spomenutih na kraju prethodnog poglavlja, iz Plutarhovich *Usporednih životopisa*, važno je reći nekoliko riječi o kontekstu antićkog vremena kako bi se sprijećila pogrešna shvaćanja i kako bi se bolje prikazalo zašto Plutarh pridaje pozornost određenim vrlinama, zašto istiće određene društvene uloge ljudi kao uzorne, a druge, uobićajene za suvremeni svijet, potpuno zanemaruje. Zašto su njegovi primjeri uglavnom vojskovođe i državnici, a ne učitelji, menadžeri, znanstvenici, umjetnici i sl.

Naime, antićko shvaćanje ćovjeka najbolje se može razumjeti kroz Aristotelovo imenovanje da je on politićko biće³⁴ (grć. ζῷον πολιτικόν) i biće govora (grć. ζῷον λόγον ἔχον), kao i da je njegova dobrobit³⁵ (grć. εὐδαιμονία) kao krajnji cilj osobnog razvoja moguća jedino kroz stjecanje vrlina, bilo etićkih, bilo dijanoetićkih. Da *εὐδαιμονία* nije puka sreća ili blaženstvo svjedoći već Aristotelova definicija dobrobiti kao "...djelatnosti duše u skladu s izvrsnošću."³⁶ Djelatnost, pak, uključuje činjenje nećega i shvaća se kao promišljeno činjenje, a kad treba biti u skladu s izvrsnošću, onda znaći "...ćiniti stanovite stvari izvrsno ili dobro,"³⁷ aristotelovski rećeno živjeti u skladu s krepostima kako bi se dosegnuo vlastiti vrhunac.³⁸ Slično, ali metaforićki o tome govori i Plutarh u *De virtute et vitio* uspoređujući sretan i ugodan život s oblaćenjem. Naime, kao što bi se ćovjek trebao oblaćiti da mu bude ugodno, ni pretoplo ni prehladno, tako bi i sretan život trebao biti neka umjerenost. Kao što je primarna svrha odjeće zaštita od sunca i hladnoće, a tek nakon toga dolazi njezina estetska uloga, tako i sretan i ugodan život, dobrobit, smatra Plutarh ne dolazi od izvanjskih stvari, od bogatstva nego to biva krepostan i ćudoredan život,³⁹ daleko vaćniji za ćovjekov razvoj od materijalnih stvari.

³⁴ Premda se danas *zoon politikon* više shvaća kao društveno, nego politićko biće, prevodim ga ovdje politićkim bićem zbog toga što odgovora antićkom znaćenju politike koja se znatno razlikuje od današnjeg shvaćanja onog društvenog i politićkog. Više o tome u: Hannah Arendt, *Vita activa*, August Cesarec Zagreb, Zagreb, 1991., str. 24 – 31.

³⁵ Grćku rijeć εὐδαιμονία koja se danas najćećeše prevodi kao *sreća* ili *blaženstvo* prevodim kao *dobrobit* oslanjajući se na Jonathana Barnesa koji u svom djelu *Aristotel* u osamnaestom poglavlju govoreći o Aristotelovoj praktikćkoj filozofiji raspravlja i o terminologiji. Tu, naime navodi zašto *dobrobit* smatra boljim prijevodom, a to je zato što unutar sebe uključuje i dobru sreću, životnu naklonost i ljudsko djelovanje.

³⁶ Aristotel, *Nikomahova etika*, Globus, Zagreb, 1988., 1098a16

³⁷ Jonathan Barnes, *Aristotel*, Kruzak, Zagreb, 1996., str. 130.

³⁸ Usp. Ibid.

³⁹ usp Plutarh, *De virtute et vitio* u *Moralia* II, Harward university press, London, 1927., 100B-F, dostupno na: <https://archive.org/details/L222PlutarchMoraliaII/page/n5/mode/2up>

Međutim, osobni razvoj antičkog čovjeka svoj vrhunac naposljetku doživljava u odnosu s drugima, u političkom djelovanju koje bismo danas mogli shvatiti više kao čovjekovo aktivno sudjelovanje u formiranju društva, nego kao suvremeni politički aktivizam. Iz tog razloga, Aristotelova *Nikomahova etika* ne završava kao konačna cjelina rasprave o dobru, dobrobiti i vrlinama nego se shvaća kao uvod u njegovu *Politiku*. Tako u posljednjoj knjizi Aristotel iznosi da odgoj, odnosno način stjecanja vrлина bilo da je riječ o naravi, navici ili pouci, u početku mora biti vođen prema nekim pravilima, odnosno zakonima. “Stoga možda onaj tko želi s pomoću brige učiniti ljude boljima, bilo većinu bilo manjinu, mora pokušati da postane zakonodavac.”⁴⁰ A tim se poslom bave državnici.⁴¹ Drugim riječima, antički čovjek, odnosno građanin, kako to dobro objašnjava Hannah Arendt u *Vita activa*, “...pripada u dva poretka postojanja,”⁴² u onaj vlastiti poredak, odnosno kućanstvo i zajednički odnosno polis. Obilježje kućanstva jest da je nužno, da ljude spaja iz zajedničkih potreba, dok je područje polisa shvaćeno kao područje slobode.⁴³ “Polis se razlikovao od kućanstva po tome što je poznao samo ‘jednake’ dok je kućanstvo bilo središte najstrože nejednakosti.”⁴⁴ Arendt navodi i da je “sloboda bitan uvjet za ono što Grci nazivahu blaženstvom,”⁴⁵ odnosno dobrobiti. Dakle, antički bi čovjek trebao nadići sferu kućanstva kako bi postigao slobodu.⁴⁶ Zato je težio političkom djelovanju jer je u tom području slobode mogao razvijati svoju vlastitu osobnost i dobrobit, činiti dobro i dobro se osjećati. Iz istog su razloga njegovi svakodnevni poslovi bili odlazak na trg, u senat, na agoru, slušanje suđenja i slično. To je jednostavno bio dio njegova samorazvitka, baš kao što bi današnji čovjek ujutro ustao i otišao na svoj posao. I u spisu *De liberis educandis* koje se pripisuje Plutarhu, premda se sa sigurnošću ne zna je li njegov, Plutarh navodi da “...smatra savršenim čovjekom, onoliko koliko on to može biti, onoga koji je sposoban spojiti i udružiti politički kapacitet s filozofijom” jer je to ono što se smatra “...imanjem dvaju najvećih dobara,” a to su s jedne

⁴⁰ Aristotel, *Nikomahova etika*, 1180b24

⁴¹ Ibid., 1181a1

⁴² H. Arendt, *Vita activa*, str. 24.

⁴³ usp. H. Arendt, *Vita activa*, str. 29.

⁴⁴ H. Arendt, *Vita activa*, str. 31.

⁴⁵ H. Arendt, *Vita activa*, str. 30.

⁴⁶ Ovdje treba samo kratko istaknuti da čovjekov prijelaz u sferu slobode u Antici povlači brojne probleme o kojima bi se mogao napisati neki drugi rad, a u ovom će se slučaju oni morati pripisati kontekstu vremena. Naime, prije svega riječ o problemu nejednakosti u kućanstvu, koji navodi i Arendt, jer je iz kućanstva u sferu polisa prelazio samo otac koji je bio glava obitelji, dok ostali ukućani nisu imali tu priliku.

strane "...život koji je koristan svijetu svojim političkim djelovanjem" i s druge strane "...miran i neuzdrman život u filozofskoj potrazi."⁴⁷

Sličan put čovjekova samorazvoja nalazi se i u Platonovoj *Politeiji*. Premda je to kompleksno djelo koje obuhvaća nekoliko područja filozofije jer se u njoj pronalaze epistemološki, politički, etički, antropološki i drugi problemi, ovdje će se izdvojiti odgojni aspekt.⁴⁸ Platon svoju idealnu državu gradi na temeljima odgoja, na podjelama čovjekovih sposobnosti i poslova kojima bi on koristio državi, ljudima oko sebe pa tako i sebi jer se jedino na taj način čovjek razvija u punom smislu.⁴⁹ On "...odlučno zagovara ostvarenje punine misli u životnoj praksi" i njegov "...vrijednosni sustav etičkih normi", kao i već navedeni Aristotelov, "...služi kao orijentacijska paradigma ljudskoj duši, ali istodobno pretpostavlja i osnovni preduvjet za suživot u polisu."⁵⁰

Ukratko, ova se razmatranja mogu svesti na to da je svrha čovjekova odgoja u antici zapravo njegova dobrobit (grč. εὐδαιμονία) i da se ona ostvaruje u dvjema ključnim sferama njegova djelovanja, etici i politici. U području etike, čovjek se uči ćudorednom djelovanju usvajajući i vježbajući aristotelovske etičke i dijanoetičke vrline koje mu služe kao temelj dostizanja dobrobiti u političkoj sferi. Pored toga, oslanjajući se ukratko i na Platonovu *Politeiju*, može se primijetiti i to da se odgojna pitanja ne mogu staviti isključivo u područje filozofije odgoja, nego, budući da njena pitanja za sobom otvaraju brojna druga koja se tiču čovjeka, njegove egzistencije, djelovanja, smisla i bivstva, ona neprekidno dolazi u doticaj s drugim filozofskim disciplinama, epistemologijom, ontologijom, etikom, politikom, estetikom, antropologijom, egzistencijalizmom.

3.1. Odgoj antičkog čovjeka

Nastavljajući se na prethodna razmatranja o čovjekovu razvoju, treba prikazati i kakav je on odgoj zahtijevao. Na koji je način antički pojedinac mogao steći prikladne vrline za daljnji samorazvoj? Naime, u tom periodu institucionalizirani odgoj skoro da i ne postoji, a i kad su se pojavile prve škole, sustav je obrazovanja bio dakako drugačiji od današnjeg. Za odgoj i obrazovanje mladog antičkog čovjeka prvobitno je bio zaslužan otac, glava obitelji

⁴⁷ "Regard as perfect so far as men can be, those who are able to combine and mingle political capacity with philosophy"; "possession of two things which are of the greatest good: a life useful to the world in their public position and the calm and untroubled life in their pursuit of philosophy." Plutarh, *De liberis educandis* u *Moralia I*, Harvard university press, London, 1962., 8A, dostupno na: <https://archive.org/details/plutarchs-moralia-vol.-1-loeb-197/mode/2up>

⁴⁸ usp. Jure Zovko *Uvod u Platon, Država*, Naklada Jurčić, Zagreb, 2009., str. 7

⁴⁹ usp. Platon, *Država*, 433a4-c

⁵⁰ J. Zovko *Uvod u Platon, Država*, str 7.

(lat. *pater familias*). Tu su brigu u jednom trenutku preuzele privatne škole, dok je u pojedinim područjima odgoj bio obveza društva. Takva je bila Sparta, a u Rimu je obrazovanje postalo državno u prvom stoljeću. O kojem god da se obliku obrazovanja radilo, naglasak je uvijek bio veći na ćudorednom odgoju, na harmoničnosti i prilagodbi ćitavog života, a ne na kolićini znanja.⁵¹ To, pak ne znaći da su Grci i Rimljani ostavljali znanje po strani. Oni su samo prije teorijskog znanja, paŕnju poklanjali razvoju duha koji se temelji na stjecanju vrlina, kojim bi ućili pojedince ispravnom vladanju i naćinu života. Time bi ih naućili upravljati sobom i kućanstvom ćime bi, osiguravši primarne potrebe, stvorili uvjeta za djelovanje u politićkoj sferi za koju je već rećeno u prethodnom poglavlju da jedina pruža slobodu i jednakost. S obzirom na to da se u njoj ćovjek nije morao brinuti o primarnim potrebama, imao je vrijeme, dokolicu (lat. *otium*, grć. *σχολή*) i mogućnost baviti se teorijskim znanjem. Najbolji svjedok za to su danas saćuvana djela iz antićkog razdoblja koja su se bavila teorijskim znanjem.

Naglasak stavljen na usvajanje vrlina, na ćudoredni odgoj, harmonićnost i razvoj duha u (samo)odgoju i obrazovanju pronalazi se kod nekih antićkih autora, a o njima govori i Plutarh u svojim raspravama o moralu. U *De liberis educandis*, odgoj se usporećuje s obraćivanjem tla, a plod tog rada biva harmonićnost duha, sklad razuma, prirode i navike, koji se postiže ućenjem i neprestanim vjeŕbanjem, jer "...narav bez ućenja je slijepa, ućenje bez naravi je nesavršeno, a vjeŕba bez oboga je bezuspješna."⁵² Narav dakle treba pronaći i njegovati tijekom cijelog života jer je poput zemlje koja po prirodi moŕe biti veoma pogodno tlo za rast, ali bez prikladnog obraćivanja postaje beskorisna.⁵³ Rezultat je toga savršeno jedinstvo duše kod ljudi koje onda cijene svi naraštaji.⁵⁴ U drugoj pak raspravi, Plutarh poput Platona dijeli dušu na dva dijela, iracionalni koji se dalje dijeli na dva dijela i racionalni, "...ćija je prirodna duŕnost upravljati i vladati pojedincem" jer je iracionalni dio strastven, "...promjenjiv i bez reda (engl. *disorderly*) i treba upravitelja"⁵⁵ da bi se uopće razvila moralna vrлина. Rijećima Timothyja E. Duffa "...karakter osobe, njegova mogućnost vjeŕbanja moralne vrline ovisi o tome u kojoj je mjeri racionalni dio duše sposoban utjecati i

⁵¹ usp. August Musić, *Nacrt grćkih i rimskih starina*, Hrvatska drŕavna tiskara, Zagreb, 1942., str. 52., 152.

⁵² "Nature without learning is a blind thing and learning without nature is an imperfect thing, and practice without both is an ineffective thing." usp. Plutarh *De liberis educandis* u *Moralia I*, 2B

⁵³ Usp. Ibid., 2E

⁵⁴ Usp. Ibid., 2C

⁵⁵ "...but has as one part the intelligent and rational, whose natural duty it is to govern and rule the individual, and as another part the passionate and irrational, the variable and disorderly, which has need of a director." Plutarh, *De virtute morali* u *Moralia VI*, Harvard university press, 1962. London, 442a, dostupno na: <https://archive.org/details/L337PlutarchMoraliaVIVirtueControlOfAngerTranquilityBrotherlyLove/page/n5/mode/2up>

promijeniti, kroz naviku, ono iracionalno u njemu.”⁵⁶ Karakter je dakako povezan s prirodom i nemoguće ga je odvojiti od ljudske naravi, ali je njega za razliku od same naravi moguće vježbati i navikom upravititi kako bi se činilo dobro, a ključno razdoblje za to je djetinjstvo kad se sva znanja lakše stječu i navike lakše usvajaju. Dakle, Plutarhu je, kao i antičkim autorima, za razliku od Rousseaua, narav potrebno ukrotiti na način da se od ranog djetinjstva usvajaju navike i vježba karakter uspostavljajući određenu harmoniju duše u kojoj se onda razvijaju vrline.

Taj se postupak traženja harmonije najšire rečeno naziva odgojem, odnosno usvajanjem filozofije. Jer filozofija, shvaćena u antičkom smislu, nije ništa drugo doli način življenja (lat. *modus vivendi*). No, ona se ne treba smatrati skupom pravila, nego neiscrpnom spoznajom sebe i svijeta oko sebe koju je naposljetku potrebno prenijeti u praktičko djelovanje, u *modus vivendi*.⁵⁷ U antici se takav odgoj postizao prije svega tako što je otac svoje znanje, odnosno svoj način života, prenosio djeci, prije svega dječacima, dok su djevojčice uzore tražile u majkama. Kad je došlo do pojave škola taj se postupak odvijao implicitnije, na način da su se učenicima koji su ih pohađali za retoričke vježbe i vježbu čitanja i pisanja davala djela i mudre izreke poznatih autora.⁵⁸ Tako su škole i ono elementarno znanje, čitanje i pisanje, povezivale s čudorednim odgojem, a učenici koji su je pohađali imali su pred sobom njiževne uzore. Međutim, antičko obrazovanje nije bilo uniformno, a ni institucionalizirano ili obvezno za sve. Stoga je dio mladih znanje usvajao od privatnih učitelja, dok je mnoge odgajalo okruženje u kojemu su se nalazili. Tako je antička mladež bila okružena uzorima koji su ih odgajali, bilo da se radi o primarnim odgajateljima ili ne. Vrline i čudoredni razvoj mogli su usvajati od roditelja, učitelja, ali i književnih likova kao uzora koje su susretali u vježbama ili koje su glumci vrlo često utjelovljivali u kazališnim predstavama, posebice u tragedijama koje su težile za izazivanjem katarzičnih doživljaja kod publike. Upravo iz toga razloga će se u nastavku rada iznositi uzorne ličnosti, primjeri vrlina kakve su se nasljeđivale u antici kako bi se od djeteta postalo čovjekom u punom smislu te zagonetne riječi.

⁵⁶ “A person’s character, his ability to exercise ‘moral virtue’, depends on the extent to which the rational part of his soul is able to influence and change, through habit, the irrational in him.” Ibid.

⁵⁷ U ovome se najbolje vidi odgojna funkcija filozofije, koju danas, u suvremenom društvu filozofi trebaju i često brane pred pedagogijom, koja se i sama gubi unutar filozofije čim počne promišljati o tome kakav bi odgoj trebao biti. “Kada pedagogija počne od pretpostavke da može do kraja spoznati što odgoj jest i na osnovi toga naći sigurne naputke za to kako ga treba učiniti boljim - što pretpostavlja znanje o tom što je dobro a što zlo - (kako bi inače znala koji je odgoj dobar, a koji nije) - pedagogija sebi prisvaja predmet filozofije.” Josip Marinković, *Filozofija kao nastava*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 1990., str. 34.

⁵⁸ usp. A. Musić, *Nacrtni grčkih i rimskih starina*, str. 52., 152.

4. Plutarh: pisac i uzor

Premda je naglasak na potrazi kreposnih uzora koji bi bili prikladni primjeri u Plutarhovim *Usporednim životopisima*, važno je istaknuti i život samog autora, posebice zato što se i on sam, razvijao uz uzore i bio dobar uzor drugima. Međutim, kao što je slučaj s mnoštvom antičkih autora, zbog velikog broja izgubljenih ili nezabilježenih informacija, nemoguće je iznijeti potpuno točnu i preciznu Plutarhovu biografiju, kako se i navodi u uvodu prvog sveska njegovih *Moralia*: "...ironija je sudbine da ne postoji biografija biografa Plutarha."⁵⁹ Njegov će kratki životopis u ovom radu stoga biti sastavljen od mnoštva pretpostavki autora koji su o njemu pisali, a problemi uzrokovani nedostatkom informacija javljaju se odmah na početku, pri datiranju njegova rođenja. Točan datum danas je nepoznat, Greet Roskam kao vjerojatnu godinu rođenja uzima 45.,⁶⁰ a Jacobus Johannes Hartman 47.⁶¹ George Karamanolis navodi da je Plutarh rođen nekad između 45. i 47.⁶², a Zdeslav Dukat "...da je Th. Mommsen s pravom pretpostavio da se Plutarh rodio između 46. i 48."⁶³ Razlog je tomu što se svi autori oslanjaju na Plutarhov spis *O natpisu E u Delfima* u kojem se navodi da je kao mladić bio u posjeti Delfima s učiteljem Amonijem i bratom Lamprijom kad je Neron posjetio to proročište⁶⁴ i na osnovu toga pretpostavljaju točnu godinu rođenja. Slična je situacija i s godinom smrti, koja se također ne zna sa sigurnošću, ali se na osnovu Eusebijeva svjedočanstva i nekih osobina Plutarhových spisa zaključuje da je on svoj život skončao nakon 119. godine.⁶⁵

Rođen je, kako spomenuti autori navode, u bogatoj, uglednoj obitelji u grčkom, povijesno važnom, gradiću Heroneji. To mu je omogućilo obrazovanje i stjecanje širokog spektra znanja. U Ateni se Plutarh učio retorici, a zatim je, kao što je rečeno, kod učitelja Amonija upoznao Platonovu filozofiju. Plutarh je, dakle bio neoplatonovac, a Zlatko Pleše navodi kako mu je boravak u Akademiji "...razvio ljubav prema onim disciplinama što se ne bave riječima, nego stvarima i usadio mu bezgranično divljenje prema božanskom Platonu,

⁵⁹ "It is the irony of Fate that of Plutarch, the biographer, there is no biography" Plutarch, *Moralia I*, str. 7.

⁶⁰ Greet Roskam, *Plutarch by Greet Roskam*, Cambridge university press, Cambridge, 2021., str. 5.

⁶¹ "Natus ergo Plutarchus est a. 47." Jacobus Johannes Hartman, *De Plutarcho scriptore e philosopho*, Ludguni-Batavorum E. J: Brill, Toronto 1916., str. 662.

Dostupno na: <https://archive.org/details/deplutarchoscrip00hartuoft/page/n9/mode/2up>

⁶² George Karamanolis, *Plutarch* u *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, dostupno na: <https://plato.stanford.edu/entries/plutarch/>, pristupljeno 19. 6. 2023.

⁶³ Zdeslav Dukat, *Plutarh i njegovi »Usporedni životopisi«* u Plutarh, *Usporedni životopisi I.*, str. 6.

⁶⁴ Ibid.

⁶⁵ Usp. ibid. i G. Karamanolis, *Plutarch* u *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, dostupno na: <https://plato.stanford.edu/entries/plutarch/>, pristupljeno 19. 6. 2023.

njegovu vječnom uzoru.”⁶⁶ Dakle, već se ovdje otkriva da je i onaj koji je pružio mnoštvo uzora za dobar odgoj u svojim *Usporednim životopisima*, i sam imao uzor pred očima od kojega je učio, a to se najbolje primjećuje u sličnostima unutar njihovih filozofija koje se otkrivaju u Plutarhovim djelima, ali čije bi istraživanje zahtijevalo drugi rad. Zahvaljujući naobrazbi iz retorike i filozofije, Plutarh je u svojim djelima odlično kombinirao znanja iz ta dva područja. Tako je lakše privlačio pozornost čitatelja na ključne poruke koje im želi prenijeti, čime je postigao da se njegova djela ne čitaju kao zahtjevni ezoterični filozofski spisi, nego kao književnost.⁶⁷ Čak i sam u uvodu *Aleksandrova* životopisa kaže da mu nije cilj opisati velika, znamenita djela nekog čovjeka. On ne želi pisati povijest, nego životopise jer

“...kakva sitna stvar, riječ ili šala često bolje otkrije značaj nego bitka s tisućama mrtvih, najveće vojne sile i opsade gradova. I tako, upravo kao što slikar nastoji postići sličnost s onim koga slika usredsređujući se na lice i izraz očiju kojima se otkriva značaj, a vrlo malo pažnje posvećuje ostatku njegove osobe, i meni treba dozvoliti da prodrem u ono što otkriva dušu ljudi o kojima pišem i da kroz to prikažem život svakog od njih ostavivši drugima da opišu njihove velike bitke.”⁶⁸

Osim boravka u Ateni i kod učitelja Amonija, Plutarh je putovao u Aleksandriju i Rim gdje je stekao rimsko građansko pravo i nagradu *ornamenta consularia* cara Trajana,⁶⁹ iako se u uvodu Plutarhových *Moralia* navodi određena sumnja u to da je Plutarh bio uzdignut do ranga konzula i prokuratora Ahaje, ipak se ne isključuje činjenica da je to to istina.⁷⁰ U zreloj je dobi postao i delfijskim svećenikom, a tu je dužnost, uz pisanje, obavljao sve do duboke starosti. Unatoč njegovim putovanjima i boravku u Delfima po dužnosti, Plutarh se uvijek vraćao u rodnu Heroneju i ondje, kao građanin ugledne obitelji obnašao političke dužnosti.⁷¹ Upravo to čini ga jednim od primjera samoostvarenog antičkog čovjeka i uzorom mlađim generacijama jer je “...odbijanje svake političke dužnosti upravo suprotno od Plutarhove teorije i prakse”⁷²

⁶⁶ Zlatko Pleše, *Predgovor u Plutarh, Usporedni životopisi I.*, str. 30.

⁶⁷ Usp. G. Roskam, *Plutarch by Greet Roskam*, str. 8.

⁶⁸ Plutarh, *Usporedni životopisi III.*, str. 6.

⁶⁹ G. Roskam, *Plutarch by Greet Roskam*, str. 15.

⁷⁰ Plutarh, *Moralia, vol I., str. X. i XI.*

⁷¹ G. Roskam, *Plutarch by Greet Roskam*, str. 12.-13.

⁷² Plutarh, *Moralia, vol I., str. X.*

Bio je izuzetno plodan pisac,⁷³ do danas se sačuvalo 227 njegovih filozofskih i povijesno-biografskih spisa. Kao autor je inspirirao brojne europske književnike i filozofe. Njime je bio očaran Jean Jacques Rousseau, sudeći po *Ispovijestima* u kojima piše da mu je Plutarh osobito drag i da mu je čitanje knjiga među kojima su i životopisi oblikovali

“...onaj slobodni i republikanski duh, onaj nepokorivi i ponosni karakter (...) Neprestano zabavljen Rimom i Atenom, živeći da tako kažem, s njihovim velikim ljudima (...) oduševljavao sam se (...), činilo mi se da sam Grk ili Rimljanin, postajao sam onaj lik o čijem sam životu upravo čitao: opis nepokolebljivosti i neustrašivosti potresao bi me toliko da bi mi oči zasjale i glas postao snažan.”⁷⁴

Nietzsche prenosi i Montaigneovo oduševljenje koji o Plutarhu kaže: “Samo što sam na nj bacio pogled narasla mi je noga ili krilo”⁷⁵ Inspirirao je i Shakespearea, humaniste koji su ga proučavali i prevodili na latinski, Goethea koji “...ga je čitao u mladosti, a u starosti se zaljubio u njega,”⁷⁶ Jacobija, Beethovena “...koji ga je čitao kao Bibliju,”⁷⁷ Schillera. Plutarhova je dakle moć utjecaja na ljudski duh uvelike nadživjela njegov zemaljski život, a njemu “...se i dalje dive mnogi, među ostalima Wilhelm von Humboldt, Niebuhr, Richard Wagner, Gotfried Keller, (...), Flaubert, Benjamin Franklin...”⁷⁸

No, njegov utjecaj nije bio samo stvaralački, nego je Plutarh ponajviše utisak ostavio svojim karakterom, osobnošću i svestranošću, načinom života koji je smatrao filozofijom poput svakog helenističkog filozofa.⁷⁹ Neke će se njegove osobine i stavovi moći pronaći i u primjerima, posebice u usporedbama, a sad će se samo istaknuti u čemu drugi vide veličinu tog čovjeka. Dukat ga, naime, smatra jednim od “...posljednjih velikih imena dokršćanske grčke literature, ako već ne dubinom i originalnošću, a ono svakako širinom interesa, erudicijom i, nadasve, opsegom svog djela.”⁸⁰ Navodi i njegove osobine: humanizam, blagost, suzdržanost i obzirnost prema bliskima, a napose njegovu toliko karakterističnu “filantropiju”.⁸¹ Osobito ga hvali Jacobus Johannes Hartman kad kaže da je njemu Plutarh

⁷³ Usp. ibid. i G. Karamanolis, *Plutarch* u Stanford Encyclopedia of Philosophy, dostupno na: <https://plato.stanford.edu/entries/plutarch/>, pristupljeno 19. 6. 2023.

⁷⁴ Usp. Jean Jacques Rousseau, *Ispovijesti*, Školska knjiga, Zagreb, 1999., str. 16.

⁷⁵ F. Nietzsche, *Schopenhauer kao odgajatelj*, str. 16.

⁷⁶ Zlatko Pleše, *Predgovor* u Plutarh, *Usporedni životopisi I.*, str. 25.

⁷⁷ Ibid., str. 28

⁷⁸ Z. Pleše, *Predgovor* u Plutarh, *Usporedni životopisi I.*, str. 26.

⁷⁹ “...shares the view of Hellenistic philosophers that philosophy is a way of life” Karamanolis, George, *Plutarch* u Stanford Encyclopedia of Philosophy; dostupno na: <https://plato.stanford.edu/entries/plutarch/>, pristupljeno 19. 6. 2023.

⁸⁰ Z. Dukat, *Plutarh i njegovi »Usporedni životopisi«* u Plutarh, *Usporedni životopisi I.*, str. 5.

⁸¹ Usp. ibid., str. 8.

“velik muž^{82,83} i da “iz svake njegove stranice izvire ljubazan, blag, ljubak i nadasve, odviše uljudan muž.”⁸⁴ On također ističe njegovu svestranost, da “mu nijedna disciplina nije bila nepoznata i da je, ako je trebalo, mogao pisati o svemu,”⁸⁵ kao i to da “mu ništa ljudsko nije bilo strano.”⁸⁶ Aulo Gelije pak, u *Noctes Atticarum*, anegdotom, kao što je to često radio i Plutarh, prikazuje njegovu narav kao neuzdrmanu i pravednu. Naime, u trenucima kad je s pravom trebao biti ljut na roba, Plutarh doista postupa strogo, ali smireno i pravedno. Kažnjava roba, ali ne iz ljutnje, nego iz pravednosti, a to se može zaključiti po njegovim riječima koje Pleše prevodi u predgovoru *Usporednih životopisa*:

“Moje oči ne sijevaju, moj govor nije zbrkan, ja ne vičem, niti mi je pjena na ustima niti crvenilo na licu. Ne govorim ništa čega bih se trebao stidjeti ili što bih kasnije morao žaliti. Ne drhtim od gnjeva niti se naokolo backam u paroksizmu.”⁸⁷

Plutarh se dakle robu obraća blago, mirno i staloženo i pritom ga poučava.⁸⁸

Osim toga, imajući na umu Plutarhov život i sliku ostavrenog antičkog čovjeka, može se reći da se i autor brojnih primjera dobrih uzora smatra jednim od takvih. On je naime, kao ugledni, obrazovani građanin Heroneje uspio voditi svoje kućanstvo, ali se, pored pisanja i svećeničkog posla u Delfima, bavio i državnim poslovima i obnašao ugledne političke dužnosti.⁸⁹ Još jedna hvale vrijedna dužnost koju je Plutarh preuzeo na sebe bila je obrazovanje mladih u vlastitom domu. Naime, “...ono nije bila institucionaliziranog i službenog karaktera, nego je više bila vrsta privatne škole u kojoj se sastajala grupa mladih studenata i odraslih ljudi kako bi filozofski raspravljali.”⁹⁰ Spojio je, dakle, ideju antičkog obrazovanja s ljubavlju spram filozofije i iskrenim traženjem istine.⁹¹ Tako Plutarh, ne samo da iza sebe ostavlja uzore na koje su se tijekom povijesti ugledali i od njih učili vrlini, nego i sam biva jednim takvim.

⁸² lat. *vir* prevodim kao muž, iako se u današnjoj terminologiji prevodi kao *čovjek*, samo zato što su Rimljani neku mušku osobu nazivali *vir*, ako se ističe po svojim vrlinama, ugledom i svime onime što je trebalo krasiti jednog rimskog građanina.

⁸³ “Et mihi vir magnus est Plutarchus” J. J. Hartman, *De Plutarcho scriptore e philosopho*, str. 662.

⁸⁴ “E quavis pagina prodit vir comis, placidus, amabilis denique et plane humanus.” *ibid.*, str. 662.

⁸⁵ “Nullam enim disciplinam a se alienum Plutarchus ducebat sed omnibus dabat operam - ut, si ita res ferret, de omnibus scribere posset.” *ibid.*, str. 663.

⁸⁶ “Plutarchus vero nihil humani a se alienum putat.” *ibid.*, str. 666.

⁸⁷ Z. Pleše *Predgovor* u Plutarh, *Usporedni životopisi*, str. 22.

⁸⁸ Usp. *Ibid.* i Aulo Gelije, *Noctes Atticae libri XX Volumen prius (Lib. I-X)*, I 26, Lipsiae: in aedibus B. G. Teubneri, Toronto, 1937.

⁸⁹ G. Roskam, *Plutarch by Greet Roskam*, str. 13.

⁹⁰ “This did not have a strongly institutionalized and official character, but was rather a kind of private school where a group of young students and more mature adults met one another for philosophical discussions and instruction.” G. Roskam, *Plutarch by Greet Roskam*, str. 9.

⁹¹ Usp. *Ibid.*

4.1. O *Usporednim životopisima*

Plutarhovi se *Usporedni životopisi* smatraju jednim od dva velika dijela njegova opusa.⁹² Pisanjem biografija, on nije učinio ništa inovativno, ali je malo toga prije njega ostalo sačuvano da bi se na te izvore danas moglo oslanjati. No, ono za što mu se duguje najveća zahvalnost jest što je, kako je već rečeno, pokušao životopise približiti široj publici⁹³ i što je njima nastojao prikazati antičkog čovjeka u punom smislu nauštrb objektivnom prikazu. On je "...prvenstveno učitelj praktična morala" i "...njegovo je zanimanje prvenstveno usmjereno prema ljudskom karakteru i ponašanju."⁹⁴ "Plutarh, kroz prikaze života i karaktera slavnih likova grčke i rimske prošlosti, gradi idealan lik antičkog čovjeka."⁹⁵ On "...želi prikazati uzorite ličnosti, obrasce ljudskih postupaka i naravi koje te postupke proizvode. Ljudske sudbine kao uzor ili opomena za naš život, to je ono što Plutarh ima pred očima."⁹⁶

"Stoga i Plutarhovi likovi nisu povijesne ličnosti, ljudi od krvi i mesa, već naprosto portreti vrline koja nastoji utišati prekršaje strasti i nezdrava čuvstva, Čovjek u svom najboljem izdanju, uzor za život, ali i svjedočanstvo o nesavršenosti ljudske prirode."⁹⁷

U *Usporednim životopisima* zaista se kao primjeri nalaze stvarne antičke, povijesne ličnosti, ali ih se ne prikazuje suhoparno i posve objektivno jer je Plutarhu važnije prikazati karakter svojih likova, nego da njihov život prikaže povijesno točnim. Zato on umjetnički naglašava određene osobine za koje želi da ih ljudi pamte. Time nastoji potaknuti čitatelje na djelovanje, na natjecanje s uzorima u vrlini kako bi naposljetku dosegli vrhunac svog razvitka, dobrobit.

Kao što je i Plutarh svojim životom utjecao na mnoge povijesne ličnosti, tako su i ljudi u *Usporednim životopisima* pronalazili uzore za nasljedovanje.

"Smatra se da se Arijan služio Plutarhovim Aleksandrovim životopisom, a Pausanija Epaminondinim, Filopenovim i vjerojatno Aristomenovim. Životopise su poznavali car Marko Aurelije i Elije Aristid, a oni su utjecali i na Apijana i Amincijana (...) U trećem stoljeću retor Menandar preporučuje čitanje Plutarha, a Porfirije ga zdušno proučava u čemu su ga slijedili

⁹² Drugi dio čine njegove *Moralia*.

⁹³ Z. Dukat kako je F. Leo smatrao da su postojala dva tipa životopisa: znanstveni ili aleksandrijski - ezoterični, namijenjen stručnjacima i onaj namijenjen široj publici nastao kod peripatetičara. Usp. Z. Dukat, *Plutarh i njegovi »Usporedni životopisi«*, u Plutarh, *Usporedni životopisi I.*, str. 18.

⁹⁴ Z. Dukat, *Plutarh i njegovi »Usporedni životopisi«*, u Plutarh, *Usporedni životopisi I.*, str. 19.

⁹⁵ Z. Pleše *Predgovor* u Plutarh, *Usporedni životopisi I.*, str. 29.

⁹⁶ Z. Dukat, *Plutarh i njegovi »Usporedni životopisi«*, u Plutarh, *Usporedni životopisi I.*, str. 19.

⁹⁷ Z. Pleše *Predgovor* u Plutarh, *Usporedni životopisi I.*, str. 34.

kasni novoplatoničari car Julijan, Temistije, Libanije, Proklo i Damascije. (..) Himerije, koji se dičio da potječe od Plutarhova sina, preporučivao je Plutarha kao učitelja omladini.”⁹⁸

Je li bio čitan u grčkim i rimskim školama, ostat će vječno pitanje. Međutim poznavajući već izrečen koncept antičkog obrazovanja, može se možda pretpostaviti da se u nekom trenutku u vježbama čitanja i pisanja među antičkim klasicima našao i Plutarh. No sve i da nije, Pleše navodi kako su njegova djela u 16. i 17. stoljeću postala “...dio lektire svakog obrazovanog Francuza”⁹⁹, da je unesen “...u školske programe” i da su se na njemu “...obrazovali kraljevi Charles IX i Henri III, a Henriju IV bio je najmiliji pisac.”¹⁰⁰ Sve to, dakle, svjedoči o njegovom neizmjerljivo velikom povijesnom i odgojnom utjecaju na mnoge generacije tijekom stoljeća i dobro opravdava važnost da se i danas promotre primjeri uzora kakve daje Plutarh u svojim poznatim *Usporednim životopisima*.

⁹⁸ Ibid., str. 22.

⁹⁹ Ibid., str. 24.

¹⁰⁰ Ibid.

5. Uzori: primjeri iz *Usporednih životopisa*

Uzori, kakve Plutarh donosi u svojim likovima *Usporednih životopisa*, nisu primjeri savršenih, besprjekornih ličnosti, iako je rečeno da ih on slika kao portrete vrline. I zaista, nema sumnje da Plutarh ne naglašava vrline koje želi istaknuti, prikazujući karakterizaciju svojih likova kroz anegdote, njihove postupke i reakcije na životne događaje, što će se bolje vidjeti na primjerima. Ali je, čini se, istovremeno svjestan ljudske nesavršenosti i nemogućnosti dosezanja besprjekornog ideala. On, dakle, premda, kako je spomenuto u prethodnom poglavlju, ne prikazuje ljude od krvi i mesa, nego portrete vrline u njihovu najboljem izdanju, ipak daje pravi uzor čovjeka, prikazuje ga nesavršenim bićem, s vrlinama i manama, osjećajima, usponima i padovima jer

“...ljudska priroda, međutim, nije savršena, pa tako i najljepši likovi, najljepkiji modeli, imaju obično neki sitan nedostatak (...), budući da je teško ako ne i nemoguće prikazati život čovjeka čistim i besprjekornim.”¹⁰¹

Osim toga, Plutarh ne ističe samo dobre primjere s mnoštvom vrlina i nekoliko mana. Naime, upravo suprotno, njegovi likovi

“...ne moraju uvijek biti uzorne ljudske naravi. Kako sam spominje, slavni je svirač Izmenija vodio svoje učenike da slušaju ne samo dobre nego i loše svirače da bi naučili i kako treba i kako ne treba svirati.”¹⁰²

Tako on prikazuje i loše uzore ističući njihove mane kao podsjetnik da ih se čovjek treba stidjeti jer narušavaju vrlinu.¹⁰³ Time se dodatno potvrđuje da čovjek prilikom pronalaska sebe uvijek treba kritički promišljati o vlastitim uzorima kao i to čovjek može učiti na dobrim i lošim primjerima.

Njegove dakle ličnosti, kao što će se vidjeti u nastavku, oslikavaju antičkog čovjeka koji se razvija na etičkom i političkom području dostižući aristotelovsku dobrobit. Pored toga, Plutarh ih ne odvađa od konteksta, zato su primjeri koje će se u ovom radu istaknuti uglavnom vojskovođe, arhonti, konzuli, zakonodavci, govornici, oni ugledni bogataši, kao i oni koji su svojim snagama, naravljju i načinom života bez obzira na socioekonomski status i porijeklo istaknuli kao kreposni i hvale vrijedni građani i ljudi (lat. *homines novi*). Gotovo svi od njih su istovremeno imali više društvenih uloga, jer su se one međusobno ispreplitala. Stoga će se

¹⁰¹ Ibid., str. 32.

¹⁰² Ibid., str. 42.

¹⁰³ Usp. ibid., str. 32.

vrlo lako uočiti da uloga uzora koja se ističe u samom naslovu potpoglavlja nije jedina, ali da je to ona po kojoj su se ti pojedinci najviše proslavili u društvu i koju Plutarh više od svih ističe u usporedbi dvaju ličnosti.

Prije iznošenja odabranih uzora, važno je ukratko spomenuti da je zbog opsega rada njihov prikaz sužen na nekolicinu primjera jer je nemoguće istaknuti svaku ličnost ponaosob. Unatoč tomu, oni će pružiti dobar uvid u vrline i odgojne postupke koje Plutarh smatra ključnima za razvoj pojedinca. Pored toga, u životopisima posebnih ličnosti, on često u nekoliko rečenica ili u jednoj anegdoti sjajno karakterizira nekog usputnog lika. Njima on također ističe određene osobine, dobre ili loše, koje mogu poslužiti kao primjer. Stoga, i one bivaju značajne za prikaz antičkog čovjeka, a među njima Plutarh spominje i nekoliko antičkih žena pa će se te karakterizacije prikazati u posebnom potpoglavlju rada.

5.1. Reformatori društva: Solon i Publikola

Već istaknuto djelovanje u političkom, odnosno društvenom području i briga za grad u kojemu žive, odlike su prvih primjera ličnosti. Tim više jer upravo njih Plutarh smatra reformatorima svojih društava jer su nastojali svojim djelovanjem uspostaviti onu glasovitu antičku demokraciju. Premda se i danas vode rasprave o tome je li demokracija uopće moguća i kakvu su demokraciju imali Grci i Rimljani kad su istovremeno dopuštali ropstvo i nedostatak građanskih prava. No, u obranu Plutarhovitih reformatora antičkog društva, njihova namjera nije bila stvoriti demokraciju u punom smislu, nego prije svega ukinuti dotadašnju tiransku vlast, Solon u Ateni svojim reformatorskim zakonima, Publije Valerije Publikola u Rimu kao ključna osoba u stvaranju Rimske Republike. Iz tog ih razloga Plutarh i uspoređuje, iako su obojica uz ulogu reformatora bili zakonodavci, obnašali dužnosti vlasti u svojim gradovima i bili poprilično kreposni građani. Dakle, već se na samom početku prikaza uočava određena svestranost uloga, nužna za čovjekov razvoj pa iz tog razloga ne treba istaknute uloge u naslovima potpoglavlja uzimati kao jedine.

5.1.1. Mudrac Solon

Solon je, kako Plutarh ističe, jedan od najpoznatijih atenskih zakonodavaca. Njega su Atenjani u jednom trenutku

“...imenovali ispravljačem ustava i zakonodavcem, ne postavivši mu neko ograničenje, nego su mu povjerovali sve podjednako: državne službe, skupštinu, sudove, vijeća, da za svako od

toga odredi imovni cenzus, broj ljudi i vrijeme sastajanja, te da ukida ili ostavlja što mu se god sviđi od postojećih institucija”¹⁰⁴

Prije toga su ga izabrali za arhonta jer se proslavio u bitkama kao vojskovođa “...pri čemu su ga imućna vrlo rado prihvatili bogati, a kao poštena siromašni.”¹⁰⁵ Nakon imenovanja za arhonta od njega su zahtijevali da bude tiranin. Solon je tu čast odbio, ali nije “...pri postavljanju zakona postupao mlitavo; nije popuštao pred moćnima, niti je ugađao onima koji su ga izabrali.”¹⁰⁶

Nakon što je postao zakonodavac, Solon je reformirao dotadašnje Drakontove zakone tako što nastojao promicati ljubav prema domovini i obitelji, umjerenost u stjecanju bogatstva, poštovanje prema pokojnima, uveo je oporučno upravljanje imovinom, ukinuo dug siromašnjima i regulirao vlast kako bi što više bila u rukama puka. Ukratko, on nije želio

“...da itko bude nehajan i nezainteresiran prema općemu dobru, a svoje da osigura pa da se hvališe što ne stradava i ne trpi zajedno s domovinom, nego neka smjesta svatko pristane uz bolju i pošteniju stvar, pa dijeli opasnosti i radije pomaže nego da u sigurnosti čeka onu koja nadjačava.”¹⁰⁷

Nastojao je dakle uspostaviti zakone koji će ljude nagnati da budu usmjereni prema društvenom razvoju i zajedničkoj sigurnosti u kojoj se istovremeno razvija i pojedinačna. Uz ove se zakone nalaze i oni nešto čudniji o ženama, preljubnicima, javnom objedovanju koji se možda mogu opravdati kontekstom. Nakon što je Solon Atenjanima objavio zakone, oni su ga počeli zaptkivati o nejasnoćama, a on, ne snašavši se najbolje u toj situaciji “...zatraži od Atenjana dopuštenje za desetogodišnje odsustvo i otplovi. Nadao se da će se kroz to vrijeme oni priviknuti na njegove zakone.”¹⁰⁸ Plutarh njegovo odsustvo smatra lošom odlukom i bježanjem od odgovornosti jer je, čini se, Solon bio više čovjek od riječi, nego od djela s obzirom na to da se naposljetku ni sam nije pridržavao vlastitih zakona. Osim toga, nije uspio sačuvati predloženi politički poredak jer

¹⁰⁴ Ibid., str. 149.

¹⁰⁵ Ibid., str. 145.

¹⁰⁶ Ibid., str. 145.-146.

¹⁰⁷ Ibid., str. 149.

¹⁰⁸ Ibid., str. 153.

“...nije zadovoljio niti jednu niti drugu stranku, nego je uvrijedio bogate jer im je uništio zadužnice, a još više sirotinju jer nije izvršio preraspodjelu zemlje, kojoj su se nadali, niti je, kao Likurg uspostavio potpunu jednakost ljudi i način življenja.”¹⁰⁹

Podlegao je i Pizistratovoj tiranidi koju nije uspio spriječiti na vrijeme, iako je primijetio što smjera. Tako je naposljetku “...Solonov (...) ustav sam Solon vidio oboren.”¹¹⁰

Premda u naumu uspostavljanja demokracije nije posve uspio, Solonu se treba priznati volja i želja za činjenjem općeg dobra. Tim više “...jer je bio pućanin i ćovjek iz srednjeg staleža,”¹¹¹ što u antici nije bilo od velike pomoći u borbi za državne službe, rezervirane za ugledne, bogate, plemićke obitelji. A o svom je bogatstvu Solon ovako govorio:

“Mnoga je rća bogataš, poštenjak sirotinja gola,

Ali za bogatstvo s njim ne m'jenjam kreposti ja!

V'jekom dovj'jeka vjećna i stalna ona je nama,

Blago pak ćas ima taj, ćas je u drugoga već.”¹¹²

Unatoć tomu, Solon je u svojim nastojanjima bio poprilićno uspješnan jer “...mu rad nije zaostao za onom moći što ju je imao premda je polazio samo od volje graćana i njihovog povjerenja u njega.”¹¹³ To je istovremeno i bio razlog njegova neuspjeha jer ćim bi iznevjerio povjerenje graćana, ostajao bi nemoćan, a kako nije poput Likurga bio slavna porijekla, a ni previše bogat, nije nikako drugaćije mogao uspostaviti željeno državno urećenje. Osim toga, bilo kakav drugi naćin uspostavljanja demokracije koji je iskućivao narod, bio bi puka ironija. Dakle, Solon naćalost nije znao ispravno rukovati velikom moći naroda koja je, ako se njome ispravno upravlja, jaća od bilo kakve druge sile.

Isto tako, valja spomenuti kako Solona Plutarh karakterizira kao mudraca i ne toliko proslavljena pjesnika. Imao je on u sebi ćar za mudroćću, ponajviše praktićkom, koja do izraćaja dolazi u njegovim politićkim namjerama i poduhvatima. Njegova se mudrost pak oćitovala u poućavanju drugih ljudi prilikom putovanja, a jednu takvu ćivotnu lekciju u njegovu ćivotopisu iznosi Plutarh kao anegdotu za koju se ne zna je li povijesno toćna, ali

¹⁰⁹ Ibid., str. 147.

¹¹⁰ Ibid., str. 179.

¹¹¹ Ibid.

¹¹² Ibid., str. 139.

¹¹³ Ibid., str. 147.

odlično prikazuje način na koji on koristi običan događaj kao karakterizaciju ličnosti, isticanje određenih vrлина i pouku za ispunjen život.

Događaj kojim je "...Solon stekao slavu da je jednom riječju jednog kralja izbavio, a drugoga poučio"¹¹⁴ njegov je susret s kraljem Krezom. Kad je naime Solon došao na dvor u Sard, svatko mu se učinio kraljem jer su svi bili raskošno obučeni. A čim ga dovedoše pred kralja,

"...obasuta svime što je god od nakita mislio da ima izvanrednoga, prekomjernoga i dostojnoga zavisti u dragom kamenju, odjeći bogatih boja i zlatarskim majstorima da pruži doista prizor veoma uzvišen i pitoreskan,"¹¹⁵

Solonu je odmah bilo jasno o čemu je taj čovjek najviše brinuo. Krez ga je, ne baš oduševljen skromnijim prizorom ispred sebe, upitao zna li sretnijeg čovjeka od njega, a Solon mu odgovorio "...da zna i da je to bio njegov sugrađanin Tel pa ispriopovijeda da je Tel bio čestit čovjek, da je umro za domovinu slavno kao junak."¹¹⁶ Kralj je nato Solona smatrao čudakom i prostakom "...kad sreću ne mjeri po gomili srebra i zlata, već više cijeni život i smrt obična i jednostavna čovjeka iz naroda negoli toliku moć i vlast."¹¹⁷ Zatim ga je, želeći čuti vlastito ime i provocirajući ga zbog njegove mudrosti i umjerenosti, ne shvaćajući poruku, upitao zna li još nekog sretnog čovjeka osim Tela. Solon mu je nabrojao još ljudi po vrlini sličnih Telu, a Krez ga je nato ljutito upitao ubraja li uopće njega među sretnike. Solon mu mudro reče da je Helenima

"...bog u svemu dao umjerenost i zbog te umjerenosti ima u nas neka plaha, kako se čini, narodna mudrost, ne kraljevska ni sjajna: ta mudrost, videći kako se u životu svakojako mijenja sreća, ne da čovjeku da se uznosi sadašnjim blagodatima niti da se divi sreći ljudskoj dok još ima vremena da se ova preokrene. Svakome se, naime, primiče promjenljiva i nesigurna budućnost, a kome bog do kraja dade povoljan uspjeh, toga držimo sretnim. Hvaliti pak čiju sreću dok je još živ i u životu se izlaže opasnostima nije sigurno ni vrijedno, kao ni proglasiti koga slavodobitnikom usred natjecanja i ovjenčati ga vijencem."¹¹⁸

¹¹⁴ Ibid., str. 155.

¹¹⁵ Ibid., str. 153. - 154.

¹¹⁶ Ibid.

¹¹⁷ Ibid.

¹¹⁸ Ibid.

Kralj Lidana nije odmah shvatio Solonovu poruku, nego mu se ona otkrila tek u životnoj nevolji, u zarobljeništvu perzijskog kralja, koji se pokazao mudrijim od njega jer je odmah usvojio Solonov savjet.¹¹⁹

Tim kratkim događajem, Plutarh kroz lik Solona na drugačiji način izriče Aristotelove riječi o dobrobiti iz *Nikomahove etike*. Ispunjen, naime, i sretan život ima onaj tko valjano, u "...skladu sa svojstvenom izvrsnošću"¹²⁰ čini dobra djela. Ljudsko je onda dobro "...djelatnost duše prema kreposti, a ako je više kreposti, u skladu s najboljom i najsavršenijom od njih."¹²¹ Upravo je po tome Tel sretniji od Kreza, jer je svoja djela činio časno i živio umjereno u skladu s vrlinama. Pritom se više od bilo koje druge vrline ističe umjerenost, aristotelovska sredina između dvije krajnosti, onaj stari, poznati natpis na Apolonovu hramu u Delfima, "ničega previše" (grč. *μηδὲν ἄγαν*). Na kraju, naglašava veoma važan čimbenik za ljudsku dobrobit, dosljednost. "Jer jedna lasta ne čini proljeće, a ni jedan dan. Isto tako, jedan dan ili malo vremena ne čine ni sretnim ni blaženim."¹²² Zato Solon ne može nekoga živućeg smatrati sretnim i ispunjenim jer se u svakom trenutku njegova dobrobit može preokrenuti. Prema istom načelu i Plutarh zaključuje da Solon nije bio najsretniji čovjek, nego najmudriji.

5.1.2. Publije Valerije: *Prijatelj naroda*

Čovjek kakvoga je Solon smatrao najsretnijim Plutarhu je zapravo Publije Valerije Publikola jer je svojim životom pokazao upravo ono što je Solon naveo za Tela, a to je da "...je za života bio u Rimljana prvi po utjecaju i slavi zbog vrline, a poslije njegove smrti još se u naše vrijeme broje Publikole, Mesale i Valeriji među najuglednije rodove i porodice."¹²³ I još ga je "...stigla u časti i slavi smrt kakvu je Solon držao vrijednom zavisti i sretnom."¹²⁴ A "...njegova smrt ne izmami samo prijateljima i najbližoj okolini nego i svemu gradu, tisućama i tisućama ljudi, suze, čežnju i žalost za njim."¹²⁵ "Stoga, ako je Solon od sviju najmudriji, Publikola je najsretniji. Jer što je prvi sebi želio kao najveće i najljepše dobro, to je Publikoli uspjelo steći, uživati i do kraja očuvati."¹²⁶

¹¹⁹ Usp. *ibid.*, str. 155.

¹²⁰ Aristotel, *Nikomahova etika*, 1098a16

¹²¹ *Ibid.*, 1098a18

¹²² *Ibid.*, 1098a19

¹²³ Plutarh, *Usporedni životopisi I.*, str. 178.

¹²⁴ *Ibid.*

¹²⁵ *Ibid.*

¹²⁶ *Ibid.*, str. 179.

Naime, za razliku od Solona, koji je doživio vlastiti neuspjeh u potpunom svrgavanju tiranije, Publije se zajedno s Lucijem Junijem Brutom izborio s posljednjim rimskim kraljem Tarkvinijem Oholim i bio jedan od ključnih osoba za uspostavljanje Rimske Republike. On je stekao

“...ugled zbog rječitosti i bogatstva uvijek se pravom služeći ispravno i slobodna govora u službi pravde, (...) širokom rukom pomagao potrebnima te je odmah bilo jasno da će biti među prvima u državi ako nastane demokracija.”¹²⁷

Publikola je, kao i Solon, imao podršku naroda, ali on je tu podršku mudro čuvao i jačao slušajući potrebe naroda i čineći sve u njegovoj moći kako bi puku pružio pomoć. Čak i kad mu je narod zamjerao bogatstvo i raskoš, Valerije se na njih nije naljutio, nego je “...skupio mnoštvo radnika i još one noći srušio kuću i do temelja je svu razvalio.”¹²⁸ Premda ovo Plutarh smatra pretjeranim jer nije odlika umjerenosti, ipak je to zadivilo Rimljane zbog Publikoline naklonosti puku. Još jedan znak naklonosti je odstranjivanje sjekirica s liktorskog pruća koji je svaki put “...naklanjao i spuštao pred narodom naglašavajući veličanstvo vlasti naroda. (...) Zato ga i prozvaše Publikola; a to ime znači *prijatelj naroda*.”¹²⁹ Taj je ugled Publikoli donio nekoliko konzulata i povjerenje građana da su mu se mogli obratiti za pomoć u bilo kojem trenutku. Povjerenje naroda gradio je svojom strogom pravednošću o čemu svjedoči anegdota s robom Vindicijem koji je slučajno otkrio urotu protiv prvih konzula, Tarkvinija Kolatina i Lucija Junija Bruta, a u kojoj su sudjelovali njihovi nećaci. Ne znajući kome bi se obratio, Vindicije je otišao

“...do Valerija, privučen najvećma prijaznošću i ljubeznošću toga čovjeka, jer je pristup do njega svima potrebnima bio lak i kuću je uvijek držao otvorenom, a nije zazirao od razgovora ni od druženja ni s jednim od ljudi nezatna roda.”¹³⁰

Valerije je u toj situaciji postupio mudro i pravedno tako što je razotkrio urotu pred senatom, spriječio Kolatina da učini nepravdu želeći pomilovati izdajnike i neprijatelje države, spasio Republiku i Vindicija oslobodio ropstva. Njegova se veličina, povrh toga otkriva u razboritosti i harmoniji duha da ni u trenucima osobne ljutnje nije prestao misliti na opće dobro. Naime, kad nije izabran za prvog konzula, iako je po vrlini bio bolji od Tarkvinija Kolatina, Valerije “...ljuteći se, dakle što mu se (...) ne vjeruje da sve radi samo za domovinu

¹²⁷ Ibid., str. 162.

¹²⁸ Ibid., str. 167.

¹²⁹ Ibid.

¹³⁰ Ibid., str. 164.

(...) istupi iz senata, otkaza sva zastupanja pred sudom i sasvim napusti bavljenje državnim poslovima.”¹³¹ Ovime Plutarh istovremeno prikazuje da njegovi likovi nisu bez osjećaja, mana, savršena oličenja vrline i da se veličina čovjeka očituje i u njegovim naknadnim reakcijama. Upravo to se dogodilo Valeriju jer je kasnije “vedra lica” prisegao da neće pristajati uz Tarkvinijeve i “...da će vojevati svom snagom za slobodu.”¹³² No, osim prisege, Valerije je vrlo brzo svoje riječi potvrdio djelom mudro postupivši s Tarkvinijevim poslanicima, pokazavši tako dosljednost koja je Solonu nedostajala.

Zato Plutarh Solona i Publija Valerija stavlja u odnos uzora i nasljedovatelja, čineći tako ovaj rad još zanimljivijim jer argumentira tvrdnju da se svaki čovjek odgaja uz uzore i da, ako je riječ o ispravnom, kritičkom nasljedovanju, dobre osobine od uzora usvaja, a na greškama uči kako bi postupio ispravno u sličnim situacijama. Publikola je dakle oponašalac Solona, a Solon njemu svjedok.¹³³ Drugim riječima, Publikola je uspio realizirati sve ono što je Solon bezuspješno kanio učiniti, pa je tako “...Solon uzveličao slavu Publikolinu, a on opet Solonovu. Učinio ga je najljepšim uzorom u upravljanju državom za onoga koji uvodi red u demokraciju.”¹³⁴ U svojim je djelima “...pokazao istu vrlinu i jednaku volju kao Solon, ali je svojoj vrlini dodao dobru sreću i djelotvornu energiju.”¹³⁵ Drugim riječima, Publije Valerije Publikola sjajno je uspio uhvatiti pogodan trenutak (grč. *καιρός*) u vremenu u kojemu je živio i obogatiti ga svojim vrlinama i sposobnostima da je zahvaljujući tomu stekao veliku čast u Rimu i naposljetku u slavi umro

“...usavršivši svoj život, koliko to mogu ljudi, svime što se smatra lijepim i dobrim. A narod, kao da mu nije za života po zasluži iskazao počast, nego mu još duguje svu zahvalnost, odluči da mu tijelo bude pokopano na državni trošak (...) Ukopan je po zaključku građana unutar grada”¹³⁶

Taj čin pokapanja unutar gradskih zidina već dovoljno govori o njegovoj važnosti jer je rimskim zakonom propisano da se mrtvi pokapaju isključivo izvan grada.

¹³¹ Ibid., str. 162.

¹³² Ibid., str. 163.

¹³³ Usp. *ibid.*, str. 178.

¹³⁴ Ibid.

¹³⁵ Ibid., str. 179.

¹³⁶ Ibid., str. 174.

5.2. Vojskovođe: Temistoklo i Kamilo

Drugi primjeri koji se ističu u ovom radu su vojskovođe. Iako se moglo očekivati da će se za primjere uzeti glasoviti vojskovođe Aleksandar Veliki i Gaj Julije Cezar, koji su mnogima poslužili kao uzori i inspiracija zbog svojih poduhvata i života, u ovom će se radu umjesto njih prikazati njihovi prethodnici, Temistoklo i Kamilo. Prvi razlog tomu je što su životopisi Aleksandra i Cezara daleko najistraženiji od svih drugih. Drugi jer se na primjerima Temistokla i Kamila bolje vidi koliku ulogu prema Plutarhu imaju odgoj i odgajatelj te zašto je na koncu važno da od djetinjstva upravo oni budu dobri primjeri i osiguraju odgajanicima dobre uzore kroz život. A treći jer Temistoklo može poslužiti kao jedan ne sasvim dobar primjer, vrijedan potpunog nasljedovanja. Time se želi pokazati upravo ono već rečeno da Plutarh izdvaja i dobre i manje dobre primjere, jer se i od jednih i od drugih može nešto naučiti. A čini se "...da razboriti ljudi imaju više koristi od nerazboritih, nego nerazboriti od razboritih; jer ovi se čuvaju pogrešaka prvih, a oni ne oponašaju njihove ispravne postupke."¹³⁷

5.2.1. Temistoklo: "nešto veliko"

Nema sumnje da je Temistoklo bio slavni atenski vojskovođa. No, treba istražiti i razvoj njegova karaktera, posebice zato što to i Plutarh čini odmah na početku smatrajući da je njegova narav zaslužna za tolike uspjehe, kao što o tome govori i Timothy E. Duff u *Models of education in Plutarch*. Naime, Temistoklo je još

"...kao dječak bio pun žestine i po prirodi bistar, a po svom je opredjeljenju naginjao velikim pothvatima i političkom djelovanju. U vrijeme odmora, naime, i dokolice od učenja, nije se, kao ostali učenici, igrao niti prepuštao besposlici, nego su ga nalazili kako vježba sam za se u sastavljanju nekakvih govora (...) Zato mu je njegov učitelj običavao govoriti: 'Od tebe, sinko, neće biti ništa beznačajno, nego svakako nešto veliko, bilo dobro, bilo zlo.' Štoviše, (...) one predmete, koji su smjerali oblikovanju značaja, nekoj ugodi ili plemenitu umijeću, izučavao je nemarno i bezvoljno, ali one, za koje se govorilo da imaju veze s pronicljivošću ili s praktičkom djelatnošću, očito je volio više nego što je odgovaralo njegovoj dobi."¹³⁸

Proučavajući ove odlomke, Duff smatra da je Temistoklovo opredjeljenje za praktičku, političku mudrost i skoro potpuno odbacivanje *pravog* obrazovanja u glazbi, književnosti, gimnastici i filozofiji dovelo do toga da je bio izvrstan vojskovođa, ali nedosljedna i

¹³⁷ Ibid., str. 492.

¹³⁸ Ibid.

nestabilna duha. Plutarh je, navodi Duff također toga svjestan čim za njegova učitelja navodi Frearijca Mnesifila,

“...čovjeka koji niti je bio učitelj govorništva, niti jedan od takozvanih filozofa prirode, nego se bavio onim što se tada nazivalo mudročcu, a bila je to uistinu vještina u politici i praktična umješnost.”¹³⁹

Rezultat takva odgoja je taj da se to umijeće pripisuje više nekoj nadarenosti i inteligentnosti nego mudrosti.¹⁴⁰

Temistoklo je dakle kao mladić

“...bio neujednačen i nepostojan, jer se prepuštao samo svojoj naravi koja je bez razmišljanja i susprezanja izazivala velike obrate u njegovu stremljenju čas za ovim a čas za tome suprotnim i često se dala zavesti na gore, kao što je kasnije sam priznavao govoreći da od najbješnje ždrebadi postaju izvrsni konji kad samo dobiju pravu izobrazbu i biranje.”¹⁴¹

Drugim riječima, on nikad nije uspio pronaći onu antičku harmoniju duše, koja se postiže slobodnim umijećima, duhovnim znanjima i djelovanjem. Njegova je narav, koju antički filozofi pripisuju neracionalnom dijelu duše uvijek bila jača, a upravo je nju trebalo ukrotiti da bi se postigao unutarnji mir.¹⁴² Da je takav način odgoja poželjan, štoviše nužan, za stvaranje velika duha najbolji je primjer Aleksandar Veliki, čovjek jednako nepopustljive naravi, koja je dobrim odgojem izrasla u jednu od najvećih naravi svijeta. Naime, njegov je otac primijetio da se Aleksandrova narav “...razboritim razlozima lako daje voditi putem dužnosti.”¹⁴³ Stoga je i sam “...pokušavao da ga većma uvjerava nego da mu naređuje i”¹⁴⁴ poslao je po “...najslavnijeg i najučenijeg od filozofa, Aristotela”¹⁴⁵ kako bi Aleksandru pružio najbolji odgoj i obrazovanje te njegovu dušu usmjerio k onomu velikom, ali dobrom. Iz tog je razloga Aleksandar Veliki uvijek bio izuzetno cijenjen u narodu, dok je Temistoklo s Atenjanima uvijek imao nestabilan odnos u kojem su ga malo voljeli, malo mrzili.

¹³⁹ Ibid., str. 182.

¹⁴⁰ Usp. Timothy E. Duff, *Models of education in Plutarch* u *Journal of Hellenic Studies* 128, 2008. str. 6. Dostupno na: <https://www.jstor.org/stable/40651721>

¹⁴¹ Plutarh, *Usporedni životopisi I.*, str 182.

¹⁴² Metafora kroćenja duše kao i usporedba duše s kolima i konjima, česta je u Antici. Plutarh je vrlo vjerojatno preuzima od svog uzora Platona, koji u Fedru dušu uspoređuje sa zapregom koja ima krilate konje, od kojih su jedni dobri i lijepi, a drugi nisu pa onaj koji njima upravlja treba znati kako ih držati na uzdi. Više o tome u: Platon, *Fedar*, Naklada Jurčić, Zagreb, 1997., 246a2-b2

¹⁴³ Plutarh, *Usporedni životopisi III.* str. 8.

¹⁴⁴ Ibid.

¹⁴⁵ Ibid.

Svog su vojskovođu i arhonta Atenjani, unatoč nekoj njegovoj umišljenosti i lukavstvima, ipak morali cijeniti zbog svih vojničkih pothvata i vladavine. Mudro je naime vladao u trenucima nesuglasja između Lakedemonjana i Atenjana, a i u najvećoj opasnosti po državu prepustio je zapovjedništvo drugome za dobrobit države.¹⁴⁶ “Time je stekao svakako najveću zaslugu za spas Helade, a Atenjane osobito proslavio time što su neprijatelje nadvisili hrabrošću, a saveznike uviđavnošću.”¹⁴⁷ Lukavom je odlukom, prevarivši i Helene, nadvladao Kserksa, perzijskog kralja, prenijevši mu, u trenucima najveće helenske klonulosti, vijest da se Heleni povlače i da ih je najbolje sad napasti. Tako su “...Heleni s hrabrošću rođenom iz nužde krenuli da se suoče s opasnošću,”¹⁴⁸ a Temistoklo odnio pobjedu. S druge strane, čim bi stekao bilo kakvu čast zbog poduhvata, Temistoklo bi je zbog častohleplja i umišljnosti vrlo brzo izgubio jer je stalno bio u sukobima s Aristidom, kojega su, Atenjani više cijenili zbog poštenosti pa je političkim umijećem, lukavstvima i nagovaranjem postupno mamio svoj grad¹⁴⁹ kao da je njime manipulirao u svoju korist, premda se ona u najvećoj mjeri poklapala s korišću Atene. Sve poslove koje je prije plovidbe ili bitke trebalo obaviti, Temistoklo je obavljao netom prije kako bi se “...činilo da je moćan i izvanredno utjecajan.”¹⁵⁰ Ali, isto je tako bio svjestan svog nestalnog odnosa s Atenjanima pa im je znao reći da ga ne štiju i ne dive mu se onako kako treba “...nego postupaju s njim kao s platanom trčeći pod nju kad ih bije oluja, a čupajući je i trgajući kad je oko njih vedrina.”¹⁵¹ U jednom trenutku njegovo častohleplje postalo veće od djela, koja je stalno isticao, pa je morao otići iz rodnog grada. Svoje pak utočište nije uspio pronaći ni kod saveznika jer im nije bio pretjerano drag sudeći po Timokreontovim stihovima:

“...mrski Temistoklo

Jest lažljivac, varalica, izdajica; Timokreonta, gosta svog

podmićen novcem lopovskim, nije htio voditi

U domovinu Ijalis

Tri je telenta dobio i otišao onda dovraga;

Nepravedno vodi jedne natrag, druge goni, a treće ubija

¹⁴⁶ Usp. Plutarh, *Usporedni životopisi I.*, str. 189.

¹⁴⁷ Ibid.

¹⁴⁸ Ibid.

¹⁴⁹ Usp. *ibid.*, 183.

¹⁵⁰ Ibid., str 191.

¹⁵¹ Ibid.

kad napuni džep. Na Istmu je kao smiješan gostioničar

Meso hladno nudio

A gosti su jeli želeći da Temistoklu ne svane sretan dan.”¹⁵²

Nazvao ga je i lisicom, koja je najbolje opisivala njegov lukavi karakter. Naposljetku je njegov put završio kod tadašnjih najvećih neprijatelja Helena, Perzijanaca, premda su ga i tamo nazvali prevrtljivom helenskom zmijom.¹⁵³

Život je skončao samoubojstvom jer se zbog progonstva i stalnih rušenja mostova u odnosima s ljudima doveo do trenutka kad je morao birati između stajanja na stranu domovine i stranu neprijatelja koji su mu pružili utočište. On izlaz iz te dileme pronađe u smrti i

„...kako veli najproširenija verzija, napivši se volovske krvi, a po drugima, uzevši brzodjelujući otrov, premine u Magneziji proživjevši šezdeset i pet godina od kojih je najveći dio proveo kao državnik i vojskovođa.”¹⁵⁴

Taj je njegov posljednji čin izazvao poštovanje jer nije izdao ni domovinu ni Kserksovo gostoprimstvo,¹⁵⁵ nego je radije nudio sebi, premda se ne može sa sigurnošću reći je li to bila odlika vrline ili bijeg od problema i odgovornosti.

5.2.2. Kamilo: uvijek diktator, nikad konzul

Temistokla Plutarh uspoređuje s Kamilom kojega smatra boljim primjerom vojskovođe jer je “...postigao veoma mnoge i velike uspjehe, pet puta bio izabran za diktatora, četiri puta proslavio trijumf, bio proglašen drugim utemeljiteljem Rima, ni jednom nije bio konzul.”¹⁵⁶ Za početak, valja razjasniti razlike u suvremenom i rimskom shvaćanju diktature. U Rimu je diktatura bila izvanredna služba koju je netko obnašao samo šest mjeseci kako ne bi došao u iskušenje da uspostavi apsolutnu vlast, i to samo u svrhu obrane države od najvećih opasnosti.¹⁵⁷ Kamilo se, prema tome, može nazvati i izbaviteljem, a osim diktatorske službe, obnašao je i dužnost cenzora. Ta je dužnost najbolji svjedok koliko su ga Rimljani cijenili, jer iako nije bio konzul, smatrali su ga važnim i dostojnim najuglednije

¹⁵² Usp. *ibid.*, str. 197.

¹⁵³ Usp. *ibid.*

¹⁵⁴ *Ibid.*, str. 199.

¹⁵⁵ Usp. *ibid.*

¹⁵⁶ *Ibid.*, str. 202.

¹⁵⁷ Usp. A. Musić, *Nacrt grčkih i rimskih starina* str. 117.

službe.¹⁵⁸ Premda se u početku činilo da je u svojim pothvatima Kamilo uza se imao bogove “...jer od skromna i prezrena početka on nije mogao doprijeti do tolike slave i moći bez pomoći božanstva, koja se u svakoj prilici očitovala brojnim i jasnim znacima,”¹⁵⁹ ipak se kasnije zbog svih njegovih trijumfa moralo priznati “...da je njegova slava rezultat njegove vrsnoće i poduzetnosti.”¹⁶⁰ A to nije ništa drugo doli antičko shvaćanje uspješnog i sretnog života. U trenucima se vladanja isticao umjerenošću i mudrošću. Prvim jer bi, ako je bilo potrebno, dijelio vlast bez zavisti, a drugim jer bi na kraju uvijek uspio biti prvi među jednakima (lat. *primus inter pares*). U ratu je bio pošten i nije se, poput Temistokla, koristio lukavstvima. Dokaz njegova čestita ratovanja Plutarh iznosi u anegdoti. Naime, u ratu s Feliščanima, neki mu je učitelj prišao s vlastitim učenicima u namjeri da izda svoj grad. Kamilo se nato rasrdio, kaznio ga držeći ga izdajicom

„...i rekavši prisutnima da je rat strašna stvar i da se privodi kraju preko mnogih nepravdi i nasilja, ali da za časne ljude ipak i u ratu postoje neki zakoni i da se ne smije stremiti za pobjedom uz cijenu prihvaćanja usluga koje proizlaze iz nečasnih i bezbožnih djela (jer velik vojskovođa treba da vojuje oslanjajući se na vlastitu vrlinu, a ne na tuđu opakost).”¹⁶¹

Tim je djelom Feliščanima porastao u očima do te mjere da su se naposljetku sami predali pod njegovu vlast, želeći imati vladara koji je prema njima, čak i u trenucima opsade njihove domovine, pokazao pravednost i čast.

No, i on je poput svakog čovjeka imao svoje trenutke slabosti. Jedan od trijumfa razmetljivo je proslavio, a na sebe je navukao ljutnju naroda zbog desetine plijena koju je obećao žrtvovati bogovima, a navodno je zaboravio obaviti žrtvovanje.¹⁶² Nakon što su ga optužili, Kamilo je u srdžbi, proklevši Rimljane u želji da im bude potreban, otišao u progonstvo. Međutim, kasnije je s njima izgadio nesuglasice izbavivši ih od prijetećih Gala, tako da su ga još naknadno molili da se prihvati vojničke dužnosti, koju je on iz starosti odbijao. Dakle, za razliku od Temistokla, Kamilo je vladao mudrije i umjerenije, ne stvarajući od protivnika neprijatelje, nego saveznike. Ratovao je čašću, pošteno, ne lukavstvima i nije dopustio da mu ponos i ljutnja nadvladaju ljubav prema domovini. Trenuci slabosti, srdžbe i loših odluka po narod ipak do kraja nisu zasjenili naklonost naroda prema

¹⁵⁸ Iako su na tzv. *cursus honorum* cenzori bili ispod pretora “ipak se cijenila i vrijedila kao najviša republikanska služba; stoga su je obično vršili konzulari.” *ibid.*, str. 119.

¹⁵⁹ Plutarh, *Usporedni životopisi I.*, str. 222.

¹⁶⁰ *Ibid.*

¹⁶¹ *Ibid.*, str. 207.

¹⁶² *Ibid.*, str. 206.

njemu. A slijedeći Solonovu mudrost, to se najbolje primjećuje po njegovoj smrti. Dok za Temistoklovu smrt Plutarh ne navodi toliko žalosti, nego samo moguća mjesta njegova posljednjeg počivališta, što svjedoči o tome da Grci nisu toliko marili za svog vojskovođu jer im je inače veoma stalo do prikladnog sprovoda,¹⁶³ za Kamila navodi da je umro za vrijeme zarazne i pogubne epidemije po dobi i "...upotpunjenošću životnog puta zreo za to (...) ali rastuživši Rimljane više nego smrt sviju onih zajedno koji su u to vrijeme umrli od te bolesti."

5.3. Uz vrlinu do vrha: Aristid i Marko Porcije Katon

Posljednji primjeri koji će se pojedinačno obraditi u ovom radu bit će upravo oni ljudi koje Plutarh smatra oličenjima kreposti i koji "...su se uzdigli do političke moći i ugleda urođenom vrlinom i snagom bez sredstava koja su od ranije imali."¹⁶⁴ Premda je i dalje riječ o vojskovođama i arhontima, ovdje Plutarh, za razliku od Solonovih zakona i Temistoklovih lukavih pohoda, Kamilovih časnih ratova i Publikoline otvorenosti, ističe osobine i sposobnosti arhonta i konzula, točnije ono zbog čega Katona Rimljani smatraju najstarijim idealom rimske vrline i zbog čega su Atenjani toliko cijenili Aristida. Stoga, nakon umijeća vladanja, mudrosti, otvorenosti duha, dosljednosti, spremnosti žrtvovanja života za domovinu, kao i velike uloge koju odgoj i obrazovanje u tome imaju, ostaje vidjeti kakve još vrline prema Plutarhu trebaju krasiti antičkog čovjeka.

5.3.1. Aristid: siromašni pravednik

Većinu je svog života Aristid proveo u nesuglasicama s Temistoklom. Ali za razliku od Temistoklove, kako Plutarh kaže, okretne, smione i prepredene naravi, "...koja se zalijatala na sve i sva,"¹⁶⁵ Aristidova je bila ustaljena i postojana "...u držanju pravičnosti, a lažljivost, himbenost i obmanu"¹⁶⁶ nije ni u šali dopuštao.¹⁶⁷ Zbog odnosa s Temistoklom vrlo je vjerojatno u političkom djelovanju odabrao samotni put, čuvajući se moći prijatelja koja "...mnoge zavodi na počinjenje nepravdi (...) smatrajući da se valjan građanin u svojim djelima i riječima treba pouzdavati samo u poštenje i pravdu."¹⁶⁸ Zbog njegove neprestane i

¹⁶³ Grci su pokope smatrali najsvetijim dužnostima i onaj tko bi ih zanemario ogriješio bi se i o bogove i o mrtvaca. Više o tome u: A. Musić, *Nacrt grčkih i rimskih starina*, str. 55.

¹⁶⁴ Plutarh, *Usporedni životopisi I.*, str. 511.

¹⁶⁵ Ibid., str. 459.

¹⁶⁶ Ibid.

¹⁶⁷ Usp. ibid.

¹⁶⁸ Ibid.

neumorne borbe za pravdu, Atenjani su ga više cijenili i slušali nego Temistokla. Tako je Aristid balansirao između naroda i njegovog vođe Temisokla, smirivajući političke napetosti.

„Sasvim divljenja dostojnom ukazivala se njegova postojanost pri svim obratima političke popularnosti jer se nije uznosio počastima, a mirno je i spokojno podnosio neuspjehe smatrajući da uvijek podjednako treba da pruža svoje državničke usluge državi ne samo besplatno, nego i bez podmićivanja i nagrađivanja slavom.”¹⁶⁹

Tako je Aristid uvijek više pazio na dobrobit naroda, nego na vlastitu slavu pa čak i kad je mogao svrgnuti neprijatelja ili se radovati zbog njegove nesreće, on se uvijek prema Temistoklu odnosio umjereno i “...jedini niti je učinio niti je izrekao išta protiv njega i nije se okoristio nesrećom svog neprijatelja, baš kao što ranije nije zavidio njegovoj sreći.”¹⁷⁰

Aristidova je neumorna i silna snaga da se zalaže za pravdu u svakom sudskom postupku opisana anegdotom. Naime,

“...pripovijeda se barem da je jednom, dok je pred sudom tužio svog neprijatelja, a suci, čuvši njegovu optužbu, nisu bili voljni niti saslušati optuženika, nego su od predsjedavajućega tražili da se odmah o njemu glasa. Aristid, škočivši na noge, stade zajedno s onim kome se sudilo moliti da ga saslušaju i da mu se dopusti normalan zakonski postupak; a jednom opet, kad je bio obranički sudac dvojici ljudi, a jedan od njih stao govoriti da je njegov protivnik učinio Aristidu mnogo zla, kažu da je rekao: ‘Kaži mi radije, prijatelju, da li je tebi učinio kakvo zlo; jer ja tebi pravdu dijelim, ne sebi.’”¹⁷¹

Dakle, Aristid se uvijek, čak i kad je bio dio sudskog procesa, borio za pravednu i poštenu parnicu. S druge je strane, kao sudac, bio nepristran i objektivan, ne dopuštajući da njegove osobne nesuglasice s nekim utječu na sudsku prosudbu. Pravednost je u svakom slučaju pravednost te uvijek, prije svega, svih vlastitih osjećaja, naklonosti prema nekome, prethodnih loših iskustva, treba objektivno stati na njenu stranu. A upravo to je činio Aristid pa onda i ne čudi da je zbog nje stekao “...istinsku i pravednu hvalu najboljih građana.”¹⁷²

Jedino što je Aristidu Plutarh istaknuo kao manu, bilo je njegovo siromaštvo, koje

“...po sebi nikako nije sramotno, nego samo kad je dokaz lakomislenosti, neumjerenosti, rastrošnosti ili nepromišljenosti, dok je, kad se nalazi u čovjeka trijezna, marljiva, pravedna,

¹⁶⁹ Ibid., str. 460.

¹⁷⁰ Ibid., str. 476.

¹⁷¹ Ibid., str. 460.

¹⁷² Ibid., str. 461.

hrabra i odana služenju državi svim svojim sposobnostima znak veledušja i veleumlja. Jer nije moguće čovjeku da čini velike stvari dok su mu misli obuzete sitnima, niti da pritiče u pomoć mnogima potrebnima dok je sam potreban mnogoga.”¹⁷³

Aristid, istina, nije bio rastrošan, a ni neumjeren, ali se nikada nije ni trudio steći bilo kakav imetak, koji bi njegovim potomcima osigurao egzistencijalnu sigurnost. Stoga je Plutarh njegovo siromaštvo smatrao nemarnim jer kao što liječnici “...za ulje kažu da je veoma korisno tijelu izvana, a veoma škodljivo iznutra, nije isto tako pravednik blagotvoran za druge, a nemaran za sebe i svoje.”¹⁷⁴ Drugim riječima, Aristid je preskočio onu antičku brigu za kućanstvo i na štetu se obitelji potpuno predao politici. No, kad se unatoč tomu pogleda njegov život, može se razumjeti zašto Platon kaže

“...da je od svih Atenjana, koji su smatrani velikim i znamenitima, taj čovjek jedini vrijedan pažnje: jer Temistoklo, veli Platon, Kimon i Periklo napuniše grad trijemovima, novcem i tričarijama, dok je Aristid upravljao njime imajući vrlinu kao krajnji cilj.”¹⁷⁵

5.3.2. Marko Porcije Katon Stariji: poljoprivrednik i konzul

Brigu oko kućanstva koju Plutarh zamjeri Aristidu, sjajno je obavljao Marko Porcije Katon jer je njegova kuća “...sve do četvrtog koljena pribavljala Rimu pretore i konzule.”¹⁷⁶ On je dakle uspio napraviti onaj prelazak iz područja kućanstva u političko područje slobode i jednakosti. Jer,

“...da čovjek ne može posjedovati savršenije vrline od političke, općenito se priznaje; a sposobnost vođenja kućnog gospodarstva većina drži zacijelo ne baš neznatnim njezinim dijelom: ta i grad kao neki uređeni skup kuća i kruna svega postaje snažan u svom javnom životu, ako građani uspijevaju u svom privatnom životu.”¹⁷⁷

A Katon pak “...nije bio ništa gori na čelu svoga domaćinstva, nego na čelu države; ta i sam je uvećao svoj imetak i postao je drugima učiteljem kućnog gospodarenja i poljodjelstva”¹⁷⁸ i uzor u strogoj, pravednoj vladavini i moralnim dvojbama. Osim toga, Katonova je politička djelatnost tim vrjednija hvale jer je kao *homo novus*

¹⁷³ Ibid., str. 513.

¹⁷⁴ Ibid., str. 513.

¹⁷⁵ Ibid., str. 476.

¹⁷⁶ Ibid., str. 513.

¹⁷⁷ Ibid., str. 512.

¹⁷⁸ Ibid., str. 512.

“...dolazeći iz malena gradića i od načina života koji se činio seoskim, strmoglavce uronio kao u neko neizmjereno more rimske politike (...) koja nije dopuštala da se siromasi i oni koji su živjeli od rada vlastitih ruku uspinju od pluga i motike na govornicu kao visoki dostojanstvenici i narodni vođe, nego je bila naviknuta da se obazire na visok rod, na bogatstvo.”¹⁷⁹

On je dakle društvenu čast stekao vlastitim sposobnostima, djelima i oštroumnošću, koja mu je osigurala obiteljsko ime *catus*¹⁸⁰ jer i sam za sebe kaže da je “...što se vlasti i ugleda tiče, doista nov, ali da je po djelima i vrlinama pređa prestar.”¹⁸¹

Premda je bio govornik i parničar, premda su njegovi govori bili prošarani poslovicama, anegdotama, retorikom i filozofijom koje je, još kao mladić, usvojio kod nekog pitagorejca Nearha, svoju je vrlinu najbolje pokazivao djelima.

“Jer njegova je govornička vještina bila već za omladinu predmet općeg i živog nasljedovanja; ali čovjek koji se nije ustručavao da poput predaka, radi svojim rukama, koji se zadovoljavao jednostavnim objedom, hladnim doručkom, prostom odjećom i plebejskom nastambom i koji je više polagao svoje dostojanstvo u to da mu suvišne stvari nedostaju nego da ih ima, bio je rijedak.”¹⁸²

Da je bio skromna i jednostavna duha, osim prethodnog citata svjedoče i njegovi vojnički dani.

“Na marševima je koračao sam noseći svoje oružje, a slijedio ga je samo jedan sluga koji se brinuo za sredstva za život; pripovijeda se da se na tog čovjeka nikad nije razljutio niti ga je izgrdio kad ga je posluživao doručkom ili večerom, nego je većinom dijelio s njime takve dužnosti i pripreme čim je bio slobodan od vojničkih poslova.”¹⁸³

Kad je postao zapovjednik vojske nije državnoj blagajni zadavao prevelik trošak za šatore, ležajeve, hranu i poslugu,¹⁸⁴ a čak je Scipionu zamjerao, ne toliko trošenje novca, koliko “...to što kvari tradicionalnu jednostavnost vojnika koji se predaju užicima i rastrošnosti zato što raspoloživa sredstva prelaze vojniskove potrebe.”¹⁸⁵

¹⁷⁹ Ibid., str. 511.

¹⁸⁰ lat. *catus*, *a*, *um*, *adj* - oštrouman, razborit, mudar; lukav

¹⁸¹ Ibid., str. 487.

¹⁸² Ibid., str. 489.

¹⁸³ Ibid., str. 488.

¹⁸⁴ Usp. *ibid.*, str. 491.

¹⁸⁵ Ibid., str. 489.

Svoju je jednostavnost zadržao i kad je bio jedan od najutjecajnijih ljudi u Rimu toga doba. Naime, i u tim je trenucima Katon sačuvao svoju rutinu, koju je najbolje upoznao Valerije Flak, "...patricij, rodom jedan od najodličnijih Rimljana i utjecajan, koji je umio razaznati vrlinu u njezinu začetku, a posjedovao je sklonost da je uzgoji i dovede do općeg priznanja."¹⁸⁶ Kad je on dakle,

"...od Katonovih slugu doznao kako njihov gospodar radi sam i kakav mu je način života, te zadivivši se kad su mu pripovijedali da Katon rano ujutro ide na trg i pomaže pred sudom svima koji ga zamole, a onda, vrativši se na svoje imanje, pošto završi s radom, ako je zima odjenuvši kratak haljetak, a ljeti go do pasa, zajedno sa svojim robovima jede isti kruh sjedeći s njima i pije isto vino, pa kad mu ispričaše primjere njegove ćudorednosti i umjerenosti, a spomenuše i neke njegove zgodne sentencije (...) otkrivajući njegov blag i valjan značaj, kome je kao biljci trebalo samo malo njege i prostora da se razvije, navede ga i nagovori da se prihvati političkog djelovanja u Rimu."¹⁸⁷

Tako je Flak izravno utjecao na Katonov život, a kasnije se kreposni Rimljanin ugledao na Fabija Maksima pa se može reći da je u njima pronašao svoje uzore. No, Katon je i sam postao jednim bivajući "...dobar otac, valjan suprug i poslovan čovjek ne baš neznatnih sposobnosti."¹⁸⁸

"I svoju *povijest Rima* kaže da je napisao vlastitom rukom i velikim slovima da njegov sin u svojoj kući ima mogućnost da upozna drevne predaje svoje domovine, da se u nazočnosti svog sina čuvao nepristojnih riječi ne manje nego u prisutnosti svetih djevica koje zovu Vestalkama."¹⁸⁹

Veliku je brigu dakle posvetio ćudorednom odgoju i obrazovanju sina čija je "...gorljivost bila besprijekorna, a duh, zahvaljujući prirođenim darovima, odgovarao na očev trud."¹⁹⁰ Od sina je stvorio čovjeka, dobra i hrabra vojnika, koji je kasnije osnovao vlastitu obitelj, a u ključnim trenucima čak i prekorio oca zbog njegova neposluha.¹⁹¹ "Tako je brižna pažnja što ju je Katon posvetio odgoju sina donijela dostojan plod."¹⁹²

¹⁸⁶ Ibid., str. 488.

¹⁸⁷ Ibid., str. 488. - 489.

¹⁸⁸ Ibid., str. 500.

¹⁸⁹ Ibid.

¹⁹⁰ Ibid., str. 500.

¹⁹¹ Kad je Katon ostao udovac, održavao je vezu s ropkinjom, na što ga je sin prekorio zbog ponašanja, a Katon mu odgovorio da je ponosan na njega. Usp. *ibid.*, str. 503.

¹⁹² Ibid., str. 501.

Zbog postojane ravnoteže između kućanstva i političke djelatnosti u gradu stekao je velik ugled tako

“...da je senat svraćao pogled na nj u najopasnijim trenucima kao što se na plovidbi upire pogled u kormilara i da su često, ako nije bio prisutan, odlagali raspravu o stvarima koje su zahtijevale najozbiljnije razmatranje.”¹⁹³

Pored ugleda, kod naroda je izazivao i strahopoštovanje do te mjere da su se mnogi bojali izabrati ga za cenzora znajući da će prema svim moralnim prekršajima biti odveć strog.

“Jer mislio je da ni brak, ni rađanje djece, ni način življenja, ni pijanka ne smiju biti samovoljni i bez nadzora, prepušteni hirovima i svojevůli svakog pojedinca. Smatrajući da se značaj čovjeka otkriva mnogo više u tome nego u javnim i građanskim činima.”¹⁹⁴

Ovo Katonovo promišljanje nije ništa drugo doli istinski razvitak čovjeka, koji počinje od vrlina, od unutarnjeg do društveno-političkog razvoja. No, u strahu se senatora i naroda ogleda Katonova strogost koja sve, vrlinu, emocije i ono ljudsko, želi podrediti zakonu. Stoga se čini da je Katon prema ljudima oko sebe bio odveć hladan. Tu osobinu kritizira i Plutarh, komentirajući njegov odnos prema starijim robovima. Njih je, naime, Katon, jer mu više nisu bili od koristi na imanju, prodavao dalje, smatrajući da će tako najviše uštedjeti. Svojim komentarom Katonova postupka, Plutarh ujedno kritizira i suvremenog čobjeka jer takav način odnošenja prema ljudima smatra

“...znakom osobito zadrte naravi koja ne priznaje nikakva zajedništva između čovjeka i čovjeka osim koristi što je jedan iz drugoga može izvući. Ipak vidimo da je područje ljudskosti prostranije od područja pravičnosti; ta zakon i pravdu mi po prirodi primjenjujemo samo na ljude, ali kad se radi o dobročinstvima i darežljivostima, one se mogu u nekim slučajevima protezati i na nerazumne stvorove izlijevajući se kao iz obilna izvora plemenitosti. Ta čestitu čovjeku dolikuje da hrani i konje iznemogle od starosti, a pse treba njegovati ne samo dok su štenad nego i kad ostare. (...) Ta ne treba sa stvorovima koji imaju dušu postupati kao s obućom ili posuđem koje odbacujemo kad se upotrebom razbije ili istroši.”¹⁹⁵

Kantovim riječima, “...čovjek i uopće svako umno biće egzistira kao svrha sama o sebi, ne samo kao sredstvo za proizvoljnu upotrebu ovu ili onu.”¹⁹⁶ Ukratko, svakog se čovjeka uvijek

¹⁹³ Ibid., str. 499. - 500.

¹⁹⁴ Ibid., str. 497.

¹⁹⁵ Ibid., str. 490.

¹⁹⁶ Immanuel Kant, *Osnove metafizike čudoređa u Dvije rasprave*, Matica hrvatska, Zagreb, 1953., str. 191.

treba smatrati svrhom, živim bićem, a ne sredstvom.¹⁹⁷ A pored toga, uvijek treba čovječno postupati i prema neljudskim živim bićima. Osim što ovaj Plutarhov stav ide u prilog karakterizaciji njegove ćudi, on može biti odgovor i na suvremene (bio)etičke probleme.

Međutim, vrativši se ponovno Katonu, njegova se strogoća može pripisati jednostavnom načinu života, neprestanom pridržavanju pravila. Ali isto tako, treba priznati da ga je takav način života doveo do uskogrudnosti duha jer stalno nasljedovanje tradicionalnih pravila ne dopušta čovjekov razvoj i širinu koju omogućuju noviteti i promjene u njegovu životu. Nedostatak otvorenosti duha Katona je navela da u kasnijim godinama potpuno odbija prihvatiti bilo kakvu filozofiju, najviše grčku, smatrajući da će ona pokvariti rimske mladiće. Da Katon u ovom slučaju ipak nije bio u pravu pokazalo je vrijeme "...jer grad se uzdigao do vrhunca svoje moći upravo onda kada je usvojio i helenske znanosti i sveukupno obrazovanje."¹⁹⁸ Naposljetku, u njegovu obranu, on je bio samo čovjek svog vremena, a ne savršeni primjer ideala bez mane. On je, uz sve navedene osobine bio onaj koji je više volio "...učiniti pravo i ne primiti hvalu nego učiniti loše i izbjeći kaznu."¹⁹⁹ To dakako ne znači da Katon ne griješi, nego da je spreman suočiti se sa svojim pogreškama i raditi na njima. A upravo se zbog toga čini "...da Katon manje duguje rimskome narodu nego rimski narod Katonu."²⁰⁰

5.4. Uzori u anegdotama

Već je nekoliko puta rečeno da Plutarh sjajno karakterizira likove u anegdotama i događajima. Osim par spomenutih anegdota u prethodnim poglavljima, ovdje će se iznijeti još nekoliko manjih događaja kako bi se pokazalo da uzori, da bi to bili, ne moraju stalno biti prisutni u nečijem životu, nego da životne promjene mogu izazvati i kratki, slučajni susreti, nekoliko razmijenjenih riječi. Čini se da je i Plutarh imao to na umu kad je svoje ličnosti predstavljao uz mnoštvo anegdota. Prije svega, time je na upečatljiviji način izrekao poruke koje želi naglasiti, ali je isto tako uspio prikazati karakterizaciju sporednih likova, ističući barem jednu dobru ili manje dobru osobinu kako bi pružio primjer na koji se čovjek može ugledati tijekom života, posebice ako se nađe u sličnoj ili istoj situaciji.

¹⁹⁷ "Radi tako, da čovječanstvo kako u tvojoj osobi, tako i u osobi svakoga drugoga svagda ujedno uzimaš kao svrhu, a nikada samo kao sredstvo" *ibid.*, str. 192.

¹⁹⁸ Plutarh, *Usporedni životopisi*, str. 502.

¹⁹⁹ *Ibid.*, str. 492.

²⁰⁰ *Ibid.*, str. 496.

Prva je takva anegdota o slušanju mudrih savjeta, posebice kad je riječ o umjerenosti duha u svemu. To je spomenuti Solonovim posjet Krezu. Njome je Plutarh u nekoliko rečenica sjajno prikazati što je za antičkog čovjeka sretan i ispunjen život, ali i kratkom karakterizacijom Kreza i Kira, kroz opis njihovih reakcija, dati čovjeku primjer što napraviti s mudrim savjetima. Dok je, naime, Krez u početku Solona smatrao čudnim i ludim pa je tek u životnoj opasnosti uspio shvatiti i primijeniti njegove savjete, razboriti je Kir o njima odmah promislio i pristao uz njih. Iz ovog je jasno koga bi Plutarh prije istaknuo i čija je reakcija kreposnija, iako se može reći da u ovoj situaciji vrijedi i stara narodna poslovice: “Bolje ikad, nego nikad.”

Sjajna je i karakterizacija je Brutove pravednosti u Publikolinom životopisu. Nakon što je Publikola otkrio izdajnike,

“...Brut pozove po imenu svakoga od dvojice svojih sinova i reče: „Hajde, Tite! Hajde, Tiberije! Što se ne branite od optužbe?” A kad tripud zapitani ne odgovoriše, odvrati lice i ovako reče liktorima: “Ostalo je sada vaš posao.”²⁰¹

Liktori ih kazniše do smrti, a “...pripovijeda se da on niti je očiju svratio drugamo, niti je samilost imalo promijenila izraz gnjeva i odbojne strogosti na njegovu licu.”²⁰² Ovime Plutarh pokazuje Brutovu pravednost, ali istovremeno smatra da je

“...učinio djelo koje je teško dolično i hvaliti i kuditi. Ili mu je uzvišenost vrline nagnala dušu u neosjetljivost za bilo kakve osjećaje ili veličina jada u bešćutnost. Ni jedno ni drugo nije neznanto ni prirodno za čovjeka, nego je ili božansko ili zvjersko.”²⁰³

Drugim riječima, ni Plutarh u ovom slučaju nije siguran treba li se u potpunosti ugledati na Brutovo djelo ili ne, ali kao da ta pohvala ili pokuda više ovisi o tome je li on uspio dostići “uzvišenost vrline”, u kojoj je ona Aristidova objektivna pravednost iznad svega ostalog, a ne o samom činu. Dakle, da nije riječ o njegovoj djeci, Plutarh bi kažnjavanje izdajica sigurno svrstao u dobre osobine Brutova karaktera.

Treća usputna karakterizacija veže se za Domicijanovu rasipnost i Horacijevu neuzdrmanost duha i oštromnost. Marko Horacije, s kojim je Publikola jedne godine obnašao dužnost konzula, obavljao je umjesto Publikole posvećenje hrama na Kapitoliju. Tad je, prenosi Plutarh, Publikolin brat, došavši na obred, slagao Horaciju da mu je sin umro od

²⁰¹ Ibid., str. 164.

²⁰² Ibid.

²⁰³ Ibid., str. 165.

bolesti u taboru. On mu pak smirena duha reče da mrtvaca bace kamo žele jer ne prima na sebe žalosti i nastavi s posvećivanjem. “Divljenja je, stoga, dostojna postojanost toga čovjeka bilo da je razabrao u onom trenu prevaru, bilo da je povjerovao glasu ne dopustivši mu da ga dirne.”²⁰⁴ Spominjući dalje hramove na Kapitoliju, Plutarh kritizira Domicijanovu raskošnost govoreći da, tko god bi se začudio Kapitolijskoj raskoši kad bi vidio

“...u domu Domicijanovu trijem, baziliku, kupaonicu ili odaju za inoče, morao kao Epiharmo rasipniku: Nisi dobroćinac, Bolest imaš: davat' ti je slast, reći Domicijanu: ‘Nisi pobožan, ni častoljubiv. Bolest imaš: gradit' ti je slast; želiš da ti sve, kao onome Midi, postaje zlato i kamen.’ Toliko dakle o tome.”²⁰⁵

Osim anegdota, Plutarh je znao jednom rečenicom precizno opisati ćud neke osobe, ističući sasvim dovoljno treba li pristajati uz nju ili ne. Tako za Mucija Scevolu kaže da je bio “...čovjek obdaren svakom vrlinom, a najizvršniji u ratnoj vještini.”²⁰⁶ „Arijamen, Kserksov admiral, (...) čestit čovjek i od kraljeve braće kudikamo najvršniji i najpravedniji.”²⁰⁷ Epidik, vojskovođa koji se za vlast borio s Temistoklom, bijaše “...narodni vođa vješt u rječitosti, ali duha mlitava i podmitljiv.”²⁰⁸ Stoga ga Temistoklo na kraju i podmiti u zamjenu za vlast. Katon Filozof, potomak Marka Porcija Katona, bio je krepošću i slavom najznamenitiji čovjek svoga vremena.²⁰⁹ Uz ove istaknute, kratke karakterizacije i događaje kojima Plutarh ističe dobre i loše osobine, u njegovim se životopisima sa sigurnošću nalazi se još mnoštvo sličnih ovima. No, već i ove istaknute u radu služe kao upozorenje da na čovjekovu ćud, možda čak i intenzivnije, utječu i oni suptilni, naizgled ne tako važni, susreti.

5.5. Sjene antičkog društva: Žene kao uzori u *Usporednim životopisima*

Karakteristika je antičkog društva da se ono može nazvati muškim. Za dokazivanje tog naziva ne mora se ići dalje od toga da samo otac, glava obitelji, osim neograničene moći nad svojom obitelji, jedini ima mogućnost prelaska u sferu političkog kako bi dosegao vrhunac svoje ličnosti. A kao još jedan dokaz mogu poslužiti i *Usporedni životopisi* čiji sadržaj otkriva da u njemu nema životopisa nijedne žene. Bez prevelikog ulaska u problematiku, ova će se činjenica, u svrhu rada, uzeti kao jedna od odlika antičkog društva, poput one da su ugledne ličnosti uvijek bili dužnosnici, govornici, vojskovođe, vladari, a ne poduzetnice i

²⁰⁴ Ibid., str. 169.

²⁰⁵ Ibid., str. 170.

²⁰⁶ Ibid., str. 171.

²⁰⁷ Ibid., str. 189.-190.

²⁰⁸ Ibid., str. 184.

²⁰⁹ Ibid., str. 505.

poduzetnici, menadžeri i menadžerice, glumice i glumci, influencerice i influenceri. Plutarhu je naime, stalo do prikazivanja vrline, stoga se ne ustručava, premda usputno, prikazati i žene antičkog društva kao dobre primjere kreposti.

Hrabrošću se naime proslavila Klelija. Prenosi se da je ona, kad je Publikola u skladu s dogovorom poslao Porseni zarobljenice, uspjela pobjeći s nekoliko zarobljenica tako što je "...na konju prevalila put potičući i sokoleći one koje su plivale."²¹⁰ Nakon što su se spasile, vratiše se natrag Publikoli, a on ih ljutit jer su prekršile njegov dogovor s Porsenom, posla natrag etruščanskom kralju. No,

"...kad je Porsena ugledao natrag dopremljene djevojke, stane istraživati koja je bila začetnica bijega i nagovorila ostale. Čuvši ime Klelijino, pogleda je blaga i prijazna lica pa zapovjedi da mu dovedu jednog kraljevskoga konja, sjajno opremljena i daruje joj ga."²¹¹

Prema nekim legendama, Klelijin kip kao svjedočanstvo njezine hrabrosti i odvažnosti stoji izvan grada Rima na *Viji Apiji*²¹²

Odvažnost i mudrost krasile su i bezimenu rimsku služavku. Ona je naime, kad su Latini od Rimljana tražili djevojke za ženidbu, savjetovala magistratima da joj povjere nekoliko služavki s kojima će otići u tabor i obećala im da će se potom pobrinuti za sve ostalo. Magistrati poslušashe njen savjet, dadoše joj sluškinje i ona s njima ode u neprijateljski tabor. Kad vojnici pozaspashe, služavka se uspe na neku divlju smokvu i zapali zublju davši tako znak Rimljanima da napadnu Latine.²¹³ Premda sa sigurnošću nije poznato je li ova priča legenda ili istina i premda položaj, zanimanje i nepoznatost imena mnogo govore za sebe, Plutarh ističe odvažnost i mudrost kao jedne od ključnih vrline. Ovaj pak primjer danas može poslužiti kao podsjetnik da, bez obzira na to koliko se osjećao malenim u odnosu na druge ljude i svijet u kojem živi, svaki čovjek vrijedi onoliko koliko ga njegove vrline učine čovjekom.

Najveću pozornost Plutarh pridaje Aspaziji. U Periklovu životopisu posvećuje joj cijelu stranicu, za razliku od nekoliko rečenica kojima je opisao Kleliju i bezimenu služavku. Na njenom se primjeru najbolje uočava zašto je riječ *sjena* u naslovu ovog potpoglavlja i

²¹⁰ Ibid., str. 172.

²¹¹ Ibid.

²¹² Usp. Salmedin Mesihović, *Orbis Romanus, Udžbenik za historiju klasične rimske civilizacije*, str. 230., Elektronsko izdanje knjige, Sarajevo, 2015., online dostupno na: <https://archive.org/details/SalmedinMesihovicORBISROMANVSUdzbenikZaHistorijuKlasicneRimskeCivilizacije/page/n1/mode/2up>

²¹³ Ibid., str. 220.

kako je u to vrijeme kod Helena bila aktualna izreka: "...svi ljudi vladaju svojim ženama, mi svim ljudima, a nama naše žene."²¹⁴ Za Aspaziju, pak, kaže da je svojom vještinom ili nekom prirođenom moći "...stekla vlast nad prvim državicima i filozofima dala prigodu da o njoj govore nadahnuto i opširno."²¹⁵ Periklovu je naklonost, kažu, stekla

"...svojom rijetkom političkom mudrošću, ta i Sokrat je ponekad sa svojim učenicima zalazio k njoj, a njegovi su prijatelji dovodili k njoj svoje žene da je čuju, premda je vodila ne baš pristojan i častan obrt jer je odgajala mlade kurtizane."²¹⁶

Periklo je, navodno njoj za ljubav, napao Sam, navodeći kao razlog napada njihov nastavak rata s Milećanima kad se od njih tražilo da ga okončaju. Dakle, Aspazija je primjer žene koja vlada iz sjene jer ima moć nad najutjecajnijim čovjekom u Ateni. Njena su joj zavidna politička i govornička umijeća donijela slavu, a njima je, prema Eshinovim riječima, proslavila čak i Lisikla, koji je "...od čovjeka niska roda i beznačajna postao prvi među Atenjanima tako što je poslije Periklove smrti živio s Aspazijom."²¹⁷

Premda su žene u antici jedna od opskurnih tema, Plutarh kao da, barem malo, ide korak ispred svog vremena samim time što uopće u svojim *Životopisima* bez vrijeđanja spominje žene, pa makar i usputno kao hrabre junakinje i vladarice. Može se stoga reći da Plutarh nije u potpunosti prikazao antičke žene u njihovu punom sjaju, ali to u takvom vremenu nije ni mogao sam napraviti. Unatoč tomu, barem je usputno, mada toga vrlo vjerojatno nije bio ni svjestan, ukazao na to da u antičkom društvu, osvjetljenom muškim ličnostima, u sjeni iza svojih muževa žive hrabre, mudre žene, koje podjednako bivaju uzori i oličenja antičke vrline.

²¹⁴ Ibid., str. 491.

²¹⁵ Ibid., str. 246.

²¹⁶ Ibid., str. 246.

²¹⁷ Ibid.

6. Plutarhov idealni čovjek: sinteza primjera

Sintezom navedenih primjera može se uočiti već nekoliko puta naglašen čovjekov razvoj u Antici, odnos usvajanja vrlina kroz odgoj u kućanstvu i političke sfere u kojoj pojedinac traga za teorijskim znanjem i nastavlja razvoj u interakciji s drugima, u kojoj njegov odgoj i vrijednosti dolaze do izražaja. Stoga preostaje samo istaknuti vrline koje bi na tom putu čovjek trebao steći. Naime, ono što se na prvu primjećuje jest da Plutarh kroz svoje likove provlači Platonove četiri kardinalne vrline - mudrost, hrabrost, umjerenost i pravednost. A na Temistoklovu primjeru metaforički pokazuje i kako ih se može steći ispravnim odgojem. Naime, od djetinjstva je nužno krotiti onaj nerazumni dio duše, želje i požude, i navikama vježbati duh kako bi u odrasloj dobi ostao postojan i dosljedan. Kad je riječ o mudrosti valja istaknuti Solona jer je savjete dijelio kao opća načela kojih bi se trebalo pridržavati, a ona nisu ništa drugo doli mudrost. No, kad se govori o primjeni takvih općih načela, onda se prije radi o razboritosti, nego o mudrosti. Stoga se dosljednost i postojanost duha, bolje posizu Aristotelovom razboritošću (grč. *φρόνησις*), koja se "...ne da naučiti ni iz knjige ni iz jednog postupka."²¹⁸ Razboritost se, za razliku od mudrosti kojoj su predmet najuzvišeniji opći principi, bavi onim ljudskim, praktičkim stvarima, konkretnim situacijama i načinima kako bi u njima trebalo djelovati,²¹⁹ sjedinjuje "...ćudoredne i razumske kreposti u djelovanju čovjeka, (...) njegov ćudoredni i umski bitak u jedinstvenu cjelinu."²²⁰ Zato je Plutarh hvalio Aristida koji je u svojim postupcima prema Temistoklu postupao razborito, procijenivši ono najbolje za atenski narod, premda mu je ona u drugim situacijama manjkala. Iz istog razloga Solona naziva mudracem, jer je svoju mudrost iznosio općim načelima i pravilima, a sam se, u konkretnim situacijama, nije pokazao najrazboritijim. Hrabrost je vrлина koju Plutarh toliko ne naglašava, ali je podrazumijeva pri svim velikim vojnim poduhvatima i osvajanjima. Ona izvire iz junačkih djela, iz požrtvornosti, iz podnošenja nevolja. Kao eksplicitne primjere hrabrih osoba spominje Kleliju i sluškinju, koje su se odvažno odlučile suprotstaviti neprijateljima njihova rodnog grada. Isto tako, ne raspravlja pretjerano ni o čestitosti, darežljivosti ili velikodušnosti, nego ih pokazuje primjerima. Pa tako Publikolu, karakterizira kao otvorenu, velikodušnu i čestitu osobu, uvijek spremnu pomoći, a zbog istih vrlina kritizira Katona jer je prema robovima bio pravedan, ali je zaboravio otvorenost duha i

²¹⁸ Danilo Pejović, *Predgovor u Aristotel, Nikomahova etika*, str. VII.

²¹⁹ Ibid., str. XXXV.

²²⁰ Ibid., str. XXXVI.

čovječnost. Njegovi se karakteri odlikuju i upornošću, voljom za znanjem i borbom za opće dobro, kako god ono bilo.

Ipak, najviše pozornosti Plutarh pridaje dvjema vrlinama - pravednosti i umjerenosti. Kroz njih se naime najbolje može objasniti put pojedinčeva razvoja kroz etičko i političko područje jer pravednost pripada javnoj sferi, dok se umjerenošću pronalazi i jača harmonija duha. Pravednost je dakle vrlina koja se odvija u interakciji s drugim ljudima i zbog toga biva ključna za djelovanje, a samim time i za vrhunac čovjekova razvoja. Ona, smatra Aristotel, kao vrlina nema ni suvišak ni manjak pa onda čovjek u borbi za pravednost nikad ne može pretjerivati. Zato se najviše cijene oni koji se, poput Aristida i Katona, za nju gorljivo bore. S druge strane, umjerenost se veže za privatno područje, za samokontrolu i vježbanje u vrlinama. O njoj Plutarh, poput Platona, najviše raspravlja kritizirajući rasipnost i raskošan život. Premda se na prvu čini da to nije umjerenost u svemu, ona biva njen početak, jer ako čovjek nije umjeren u svojim primarnim potrebama (hrana, piće, dom) za koje je nužno da budu materijalne, kako bi se moglo očekivati da bude umjeren u svim ostalim. Cijela ideja umjerenosti ne treba se shvatiti kao potpuno odstranjivanje svih potreba jer je jedino bog

“...potpuno prost od svih potreba, a najsavršenija i najbožanstvenija je ljudska vrlina ona koji svodi potrebe na najmanju moguću mjeru. Kao što, naime, tijelo koje ima dobro izmiješano ustrojstvo ne treba ni suviše odjeće ni hrane, tako se i zdrav pojedinac i obitelj održava najjednostavnijim sredstvima. U skladu sa svojim potrebama treba oblikovati i svoje stjecanje dobara, jer tko mnogo zgrće, a uživa malo od toga nije samodostatan, nego, ako mu to nije potrebno, luda je što stječe ono što ne želi, a ako želi, jadnik je zato što mu škrtost priječi da u tome uživa.”²²¹

Idealno bi dakle bilo postići umjerenost u svemu, a ne zadržati se samo na jednom njenom aspektu poput Katona koji je svome tijelu pružio najpotrebnije, ali je duhom bio sitničav i odviše strog. Temistokla je častohleplje dovelo do samoubojstva, Krezova raskoš do kajanja pred smrt, a Aristidovo siromaštvo njegove potomke do beskućnika. Može se dakle zaključiti da bi jedino čovjek koji je u svemu umjeren, razborit i pravedan, koliko on to može biti, Plutarhu bio onaj koji je istinski sretan i zadovoljan svojim životom te bi, kao takav, drugima služio kao uzor. No, treba imati na umu i ono, čega je Plutarh bio itekako svjestan, inače svoje ličnosti ne bi prikazivao kao nesavršene, a to je da je stjecanje dobrobiti i kreposno ponašanje cjeloživotni proces pun uspona i padova u kojemu čovjek često ne bude ništa od

²²¹ Plutarh, *Usporedni životopisi I.*, str 513.

navedenog jer je nesavršeno biće, sastavljeno od krvi i mesa, osjećaja i razuma. Pa čak i kad mu razumni dio duše upravlja nerazumnim, nemoguće je da nikad ne poklekne pred strastima. Čak je i Katon, koji je rekao da svoju suprugu grli samo onda kad grmi, sa smiješkom dobacio "...da je sav sretan kad Jupiter grmi."²²² Drugim riječima, da čovjek može dostići svoj ideal, da mu razumni dio duše u svakom trenutku upravlja nerazumnim dijelom, da je uvijek besprijevano umjeren i razborit, on više ne bi bio čovjek, nego neko savršeno biće.

²²² Ibid., str. 498.

7. Plutarhovi primjeri kao uzori danas

Sasvim legitimno pitanje koje se intuitivno postavlja još na samom početku jest zašto bi se uopće o Plutarhovim primjerima kao uzorima trebalo govoriti danas. On je *Životopise* pisao prije otprilike dvadeset stoljeća, a mnoge njegove ličnosti živjele su još nekoliko stoljeća ranije. Kako bi dakle, nakon toliko vremena, društvenih promjena, znanstvenih otkrića, događanja, njegove ličnosti današnjem čovjeku mogle biti od pomoći? Unatoč tome što se suvremeni svijet neupitno razlikuje od antičkog, današnjeg čovjeka i dalje muče ista pitanja: Tko sam? Što je svijet oko mene? Što je smisao života? Tko želim biti? Kako to postići? Dakle, antički i suvremeni čovjek dijele iste dileme, ključne za pronalazak sebe koji se odvija kroz identifikaciju osobe, kroz odgoj. Ta čuvena samospoznaja (grč. *γνώθι σεαυτόν*), najteži je čovjekov zadatak.

“...kako čovjek može sebe upoznati? Čovjek je stvar mračna i zastrta i ako zec ima sedam koža, čovjek može odrati sa sebe sedam puta sedamdeset pa ipak neće moći reći: ‘Evo to si zbilja ti, to više nije ljuštura.’ Uz to mučan je i težak posao kopati tako po sebi samomu te najkraćim putem silom sići u okno svojega bića.”²²³

Stoga i ne čudi da su se tijekom povijesti razvile brojne odgojne teorije i prakse kako bi čovjeka načinile čovjekom i pomogle mu doći do sućine svog bića. No, brojnost teorija i praksi, međusobno različitih, dovodi do toga da u samoj ideji odgoja ljudi bivaju nesuglasni²²⁴ “Stoga je odgoj najveći i najteži problem koji stoji pred čovjekom.”²²⁵

Problem koji se pronalazi u današnjem odgoju i obrazovanju jest dominacija prirodnih i tehničkih znanosti. Znanstvenost društva kritizira i Nietzsche nazivajući čovjeka u njemu lijenim i uspavanim, koga “...naposljetku uopće više ne bi trebalo napadati, jer je sav ljuška bez koštice, natrulo, naslikano, napuhano ruho, nakinđurena sablast.”²²⁶ Čovjek, čini se, zaboravlja da je prije svega, prije svih znanstvenih i društvenih uloga upravo to - čovjek, sa svim svojim manama i vrlinama, nerazumnim i razumnim dijelovima duše. Stoga ne čudi što ga Nietzsche naziva razmaženim i luckastim jer takvog čovjeka odgaja “...znanost, dakle jedna neljudska apstrakcija”²²⁷ od koje bi bilo previše očekivati da će sačuvati njegovu čovječnost, vrline i čud, ono ljudsko. Usto, suvremeni je čovjek institucionalizirao odgoj i

²²³ F. Nietzsche, *Schopenhauer kao odgajatelj*, str. 8.

²²⁴ Usp. I. Kant, *O vaspitanju*, str. 14.

²²⁵ Ibid.

²²⁶ F. Nietzsche, *Schopenhauer kao odgajatelj*, str. 6.

²²⁷ Ibid., str. 12.

obrazovanje, a znanje kakvo tamo stječe kritizira Liessmann, navodeći da se ono svelo na protok informacija, fragmentirano znanje i da više nije potrebno znati, nego znati gdje nešto pronaći.²²⁸ Ako je tomu tako i ako se odgajatelji danas ne posvećuju toliko čudorednom odgoju²²⁹ onda se čini da u moru fragmentiranih informacija odgoj i ona kritička identifikacija nikad nisu bili potrebni. S obzirom na to da tu osobnu identifikaciju kroz pak ne može pružiti znanost, teorija, taj zadatak stavljen je u čovječje ruke. Čovjek bi, dakle, kroz odnos uzora i nasljedovatelja pružio primjere po kojima bi se nasljedovatelj odgajao u čovjeka. A "...gdje su zapravo za sve nas, učenjake i neučenjake, otmjene i obične, naši čudoredni uzori i znamenite osobnosti među našim suvremenicima?"²³⁰ Premda bi bilo odviše netočno reći da danas takvi uzori ne postoje, ipak se čini da se i oni oslanjaju na "...naslijeđeni kapital čudoređa koji su nagomilali naši preci koji mi ne znamo uvećati, nego samo rasipati."²³¹ Taj naslijeđeni kapital nastao je kod ljudi koji su u središte svog odgoja i obrazovanja stavili čovjekov karakter, kod antičkih uzora, čudorednih ličnosti i oličenja vrline. Uostalom, danas se i dalje raspravlja o istim vrlinama koje su krasile Plutarhove ličnosti. Pravednost, hrabrost, umjerenost, mudrost, velikodušnost, čovječnost nikad ne stare. Pa tako i oni koji ih nose bivaju imuni na protok vremena, bili oni vojskovođe ili menadžeri, vladari ili predsjednici, mudraci ili učenjaci. Isto tako, sjetivši se i Kantovih riječi da se odgoj usavršava kroz mnoge generacije, da svaka generacija može učiti od prethodne i ispravljati njene pogreške,²³² nije zgorega vratiti se na neke od filozofskih izvora i u njima pronaći dobre uzore koji bi suvremenom čovjeku mogli poslužiti u njegovu razvoju, samoodgoju i odgoju drugih.

²²⁸ Usp. K. P. Liessmann, *Teorija neobrazovanosti* str. 26.

²²⁹ Usp. F. Nietzsche, *Schopenhauer kao odgajatelj*, str. 13.

²³⁰ *Ibid.*, str. 12.

²³¹ *Ibid.*, str. 13.

²³² I. Kant, *Vaspitanje dece*, str. 13.

Zaključak

Promišljanja o uzorima kao odgajateljima temeljena na antičkom shvaćanju čovjekove ćudi i Plutarhovim primjerima mogu se svesti na nekoliko ključnih poruka. Prije svega, ističe se da današnja društvena i odgojna situacija u kojoj je čovjek izložen brojnim lažnim i manje lažnim informacijama, distrakcijama, fragmentiranom znanju i određenim krizama u dubini traga za ćudorednim uzorima. Oni mu mogu biti od pomoći da pronade svoje istinsko *ja*. Jer,

“...svaki čovjek veoma dobro zna da je na svijetu samo jednom, kao *unicum*, i da nikakav, ma kako neobičan slučaj neće šaroliku svakovrsnost tako čudesno po drugi put spojiti u jedinstvo kakvo je on.”²³³

Stoga, odgovornost za razvijanje Nietzscheovog *unicuma* imaju prije svega uzori, odgajatelji koji bi trebali biti njegovi osloboditelji,²³⁴ a zatim je odgovornost i na njemu samom kad postane dovoljno jak da svojom umnom snagom promišlja o vlastitim uzorima i svojim postupcima.

Sljedeća važna poruka koja se može izvući jest da čovjek kao nesavršeno biće ne može biti besprjekoran, savršen uzor, odnosno ideal. No, ta nemogućnost nije veliki problem kad se u obzir uzme to da se čovjek uči na dobrim i lošim primjerima i da svi oni mogu poslužiti za njegov (samo)razvoj. S druge strane, ne treba se smatrati ni izlikom za bivanje lošim, nego, pak, nastojati iz dana u dan biti bolji, imajući pred očima *ideal*, a istovremeno znajući da je sasvim u redu ne biti savršen. Iz tog razloga, *uzore* ne treba slijepo nasljedovati poput *idola*, nego o njihovom i vlastitom ponašanju, promišljati kritički, sa zrnom soli (lat. *cum grano salis*). Da bi se to moglo, važno je, od samih početaka čovjekova razvoja paziti na njegove uzore i sadržaje kojima je izložen, odnosno pružiti mu ispravan odgoj. S obzirom na to da se o ispravnosti odgoja može uvijek raspravljati, iz ovog se rada, oslanjajući na promišljanja o antičkom odgoju, može izvući zaključak da se ispravnim odgojem smatra onaj koji nastoji kroz usvajanje moralnih vrijednosti uspostaviti harmoniju duha kako bi čovjek razvio svoju postojanost i dosljednost u djelovanju i na taj način dosegao svoju dobrobit.

Nadalje, osim nesavršenosti, odlika je uzora i odgajatelja da veoma često nesvjesno utječu na svog odgajanika. Kad se u obzir uzmu uzori koje čovjek tijekom svog života i ne upozna, može se reći da uzori kao odgajatelji katkad i ne znaju koga sve svojim djelovanjem i ponašanjem odgajaju. To neznanje, omogućeno u suvremenom svijetu, dovodi do veće odgovornosti odgajatelja jer, kako se moglo vidjeti na usputnim anegdotama koje Plutarh

²³³ Usp. F. Nietzsche, *Schopenhauer kao odgajatelj*, str. 5.

²³⁴ Usp. *ibid.*, str. 8.

spominje, nju ima ima svaki pojedinac. Svatko, iako nije primarni odgajatelj, čak ni poznanik, u bilo kojem trenutku života može poslužiti kao dobar ili loš uzor jer nikad ne zna kome njegove riječi ili ponašanje mogu pomoći ili odmoći u razvoju duha i načinu života. Stoga bi se svaki čovjek, onoliko koliko se to uopće može postići, trebao u što više životnih situacija voditi za onim dobrim primjerima uzoritih ličnosti, biti poput njih oličenje vrline i drugima pružiti dobar primjer. Na taj način čovjek, ne samo da odgaja druge, nego i sebe, radeći stalno na razvitku svoje čudi jer je, kako se na samom početku rada navodi, odgoj cjeloživotni proces u kojemu čovjek prvo biva odgajan od drugih, a onda istovremeno odgaja i sebe i druge.

Naposljetku, ostaje istaknuti još i da se dobar čovjek, a samim time i dobar uzor, u svakom vremenu odlikuje određenim bezvremenskim vrlinama. Stoga su i u ovom radu kroz Plutarhove primjere istaknute određene vrline koje istovremeno krase antičkog, suvremenog ili čovjeka bilo kojeg doba. I premda se možda čini da se neke od njih u suvremenom svijetu više ne cijene, jer kao da

“...nikada svijet nije više bio svijet, nikad siromašniji ljubavlju i dobrotom. Učeni staleži više nisu svjetionici ili azil usred tog nemira posvjetovljenja; i sami bivaju sve nemirniji, sve više bez misli i ljubavi,”²³⁵

ipak ono ljudsko u čovjeku, onu dobrotu i ljubav koje ga čine čovjekom i dalje bude vrline. I dalje mu onaj osjećaj da je zapravo živ probude trenuci u kojima vidi dobrotu drugog čovjeka, pravedne postupke, velikodušnost, otvorenost i spremnost na pomoć, koji ga nagnaju da se zamisli nad svojim bićem, da se zapita tko je i kakav je zapravo. A s tim pitanjem, kako se pokazalo, počinju odgoj i samospoznaja, a samim time i nada da je postupno moguće doći do čovjekova samoostvarenja, sretnog i ispunjenog života.

²³⁵ Ibid., str. 34.

Literatura

1. Arendt, Hannah, *Vita activa*, August Cesarec Zagreb, Zagreb, 1991.
2. Aristotel, *Nikomahova etika*, Globus, Zagreb, 1988.
3. Barnes, Jonathan, *Aristotel*, Kruzak, Zagreb, 1996.
4. Duff, Timothy E., Models of education in Plutarch u: *Journal od Hellenic Studies* 128, 1-26, 2008; dostupno na: <https://www.jstor.org/stable/40651721>
5. Gelijs, Aulo, *Noctes Atticae libri XX. Volumen prius (Lib. I-X)*, Lipsiae: in aedibus B. G. Teubneri, Toronto, 1937.
6. Giroux, Henry, *Teachers As Transformatory Intellectuals* u *Symposium on Understanding Quality Education*, dostupno na: https://afed.itacec.org/document/henry_giroux_2_ok.pdf
7. Hartman, Jacobus Johannes, *De Plutarcho scriptore e philosopho*, Lugduni-Batavorum E. J: Brill, Toronto, 1916.
dostupno na: <https://archive.org/details/deplutarchoscrip00hartuoft/page/n9/mode/2up>
8. Hrvatski jezični portal, mrežno izdanje, dostupno na: <https://hjp.znanje.hr/>
9. Kant, Immanuel, *Vaspitanje dece*, Bata, Beograd 1991.
10. Kant, Immanuel, *Osnove metafizike ćudoređa u Dvije rasprave*, Matica hrvatska, Zagreb, 1953
11. Karamanolis, George, *Plutarch* u *Stanford Encyclopedia od Philosophy*, 2020. dostupno na: <https://plato.stanford.edu/entries/plutarch/#Inf>
12. Liessman, Konrad Paul, *Teorija neobrazovanosti*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2008.
13. Marinković, Josip, *Filozofija kao nastava*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 1990.
14. Mesihović, Selmedin, *Orbis Romanus, Udžbenik za historiju klasične rimske civilizacije*, Elektronsko izdanje, Sarajevo, 2015. dostupno na:
<https://archive.org/details/SalmedinMesihovicORBISROMANVSUdzbenikZaHistorijuKlasicneRimskeCivilizacije/page/n1/mode/2up>
15. Musić, August, *Nacrt grčkih i rimskih starina*, Hrvatska državna tiskara, Zagreb, 1942.
16. Nietzsche, Friedrich, *Schopenhauer kao odgajatelj*, Matica hrvatska, Zagreb, 2003.
17. Platon, *Država*, Naklada Jurčić, Zagreb, 2009.

18. Platon, *Fedar*, Naklada Jurčić, Zagreb, 1997.
19. Plutarh, *De liberis educandis* u *Moralia I*, Harward university press, 1927. London, dostupno na: <https://archive.org/details/plutarchs-moralia-vol.-1-loeb-197/mode/2up>
20. Plutarh, *De virtute et vitio* u *Moralia II*, Harward university press, London, 1962. dostupno na: <https://archive.org/details/L222PlutarchMoraliaII/page/n5/mode/2up>
21. Plutarh, *De virtute morali* u *Moralia VI*, Harward university press, London, 1962. <https://archive.org/details/L337PlutarchMoraliaVIVirtueControlOfAngerTranquilityBrotherlyLove/page/n5/mode/2up>
22. Plutarh, *Usporedni životopisi I – III*, August Cesarec Zagreb, Zagreb, 1988.
23. Polić, Milan, *Čovjek, odgoj, svijest*, Kruzak, Zagreb, 1997.
24. Roskam, Greet. *Plutarch by Greet Roskam*, Cambridge university press, Cambridge, 2021.
25. Rousseau, Jean-Jacques, *Emil ili o vaspitanju*, Znanje, Beograd, 1950.
26. Rousseau, Jean-Jacques, *Ispovijesti*, Školska knjiga, Zagreb, 1999.